

Lázs Sándor

A Jordánszky-kódex passiói

A Jordánszky-kódex szentírási könyveinek fordítóihoz

Ez a dolgozat – amely egy hosszabb munka egyik ága – azt kívánja bebizonyítani, hogy a *Jordánszky-kódex*ben lévő bibliafordítást nem egyetlen ember készítette, hanem egy közösség. A munkát az az ismeretlen szerzetes irányította, aki az evangéliumok elé magyar nyelvű bevezetőt írt.¹

Kutatástörténet

A *Jordánszky-kódex* kódexirodalmunk „egyik legrejtélyesebb teljesítménye” írta *A magyarországi humanizmus kora* című könyvében Kardos Tibor.² Kijelentése főként arra vonatkozott, hogy a kódexbéli bibliafordítás milyen társadalmi és egyházi mozgalmak, pontosabban milyen ideológiai okok kiszolgálása miatt készülhetett.

A *Jordánszky-kódex*et hosszú ideig a pálos remete Bátori László munkájának tulajdonították, bár az első és máig egyetlen tudományos igényű kiadásban Volf György cáfolta.³ Kardos Tibor az 1950-es évek osztályharcos politikájának szorításában fel is vázolta a forradalmi hevületű ideológiai hátteret. Úgy vélte, hogy „Hunyadi Mátyás idejében az uralkodó pártfogásával, a ’devotio moderna’ irányzata a központosság céljai érdekében pártolt törekvéssé válik, és teljességgel utat tör a biblia fordításának, kommentálásának előreformációs, nyelvművelési szándékkal kísért feladata. Ezután Bátori László tevékenységét, a *Jordánszky-kódex*et, a Karthauzi Névtelent és a 16. századi első bibliafordítóink, Komjáthy, Pesti, Sylvester erasmista törekvéseit, mint egyetlen folyamat láncolatát látjuk.”⁴

A lendületesen megrajzolt ív Kardos könyvének megjelenése után egy évvel később tört meg. 1956-ban Mezey László bizonyította, hogy Bátori László nem fordította le a Szentírást. Mezey szerint a hárshegyi barlangban élő pálos remete

¹ Köszönöm Korondi Ágnesnek, hogy biztatott e dolgozat megírására. Hálával tartozom Sarbak Gábornak, aki számos hibára felhívta figyelmemet.

² KARDOS Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Bp., Akadémiai, 1955, 365.

³ *A Jordánszky-kódex bibliafordítása*, sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferenc, az eredetivel összevetette, a *Csemez-töredék* szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György, Bp., 1888 (Régi Magyar Nyelvművek, V), VII.

⁴ KARDOS 1955, i. m. 326.

legfeljebb egy régebbi fordítást javítgatott, ezt az újabb szöveget lemásolta és magyarázatokkal látta el.⁵ Erre a megállapításra Mezey a Gyöngyösi Gergely pálos rendfőnök *Vitae Fratrum Heremitarum* című rendi krónikájának 'Hungarice consripsit' kifejezését értelmezve jutott. Mezey a javítgatott bibliafordítást a *Müncheneri kódex*ben megőrzött és huszitanak mondott⁶ bibliafordítás szövegével azonosította. De azt, hogy ez a recenzeált textus valóban azonos a *Jordánszky-kódex* szövegével, azt sem Mezey, sem más nem kísérelte meg bebizonyítani.⁷

A kutatások során rendre meghiúsultak azok a kísérletek is, amelyek a különböző bibliafordításokat és a *Jordánszky-kódex* szövegét egymásból próbálták eredeztetni. A fordítások az azonos latin szöveg miatt is mutathattak véletlen egyezéseket, de a korszak iskolai úzusa, valamint az írásbeliségnél időben távolabbra nyúló szóbeli hagyomány is okozhatott fordítási azonosságokat.⁸

Nem hozott meggyőző eredményt egy másik kutatási irány sem, amely a *Jordánszky-kódex* hangjelölési sajátosságait összekapcsolta a Karthausi Névtelen posztilláskötetével, az *Érdy-kódexszel*.⁹ Bár a két hangjelölési rendszer sok tekintetben hasonlít, sőt a két kódex illuminálása és kötése is a lövöldi karthauzi kolostorhoz köthető,¹⁰ mégsem fogadták el maradéktalanul a karthauzi eredetet.¹¹ Ugyanígy nem

⁵ MEZEY László, *A „Báthory-biblia körül, A mű és szerzője = Az MTA I. Osztályának Közleményei*, 8, 1956, 191–221, 204.

⁶ „Alig van a régi magyar irodalom történetében olyan alkotás, amely mélyebben függene össze az elnyomott dolgozó népnél a feudalizmus elleni küzdelmével, mint a Müncheneri, Bécsi és az Apor-kódexben fennmaradt magyar bibliafordítás” – kezdte KARDOS Tibor, *A Huszita Biblia keletkezése* (Bp., 1953 [A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai], 82) című munkáját. Ehhez kapcsolódik Kardost követve Mezey is, amikor előbb idézett dolgozatában a mű forradalmiságát említi, illetve Ezdrás apokrif könyvét elemzi (MEZEY 1956, i. m. 205, 217–219).

⁷ MEZEY 1956, i. m. 204–205.

⁸ KÁROLY Sándor, *A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz = Nyelvtudományi Közlemények*, 57–58(1955–1956), 260–268, különösen 267–268.

⁹ Dráva melléki szlavón nyelvjárásúnak gondolta a fordítást VEINSTEIN HEVESS Kornél, *A Jordánszky és Érdy codex = Magyar Nyelvőr*, 23(1894), 217–220, 267–274, 313–320, 364–367, 400–404, 458–463 és SUHAJDA Lajos, *Az Érdy- és Jordánszky-kódex kétbetűs magánhangzói = Nyelvtudományi Közlemények*, 31(1901), 85–108, 202–224. – Később Pécs környékére lokalizálták a kódex keletkezését: MIKESY Sándor, *A Jordánszky-kódex és a Nagyvátyi Glosszák keletkezési helyéhez = Magyar Nyelv*, 63(1967), 197–199. – Dienes Erzsébet az 1980-as évek elején összefoglalta az addigi kutatási irányokat és cáfolta azokat: DIENES Erzsébet, *A Jordánszky-kódex eredetéről (Az Érdy- és a Jordánszky-kódex kapcsolatáról) = Magyar Nyelv*, 77(1981), 315–319 és *Magyar Nyelv*, 78(1982), 440–453; Uő, *Az Érdy Kódex és a Jordánszky Kódex kézíratai összehasonlításának tanulságai = Emlékezés Mészöly Gedeonra*, Bp., 1981 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 161) 61–65.

¹⁰ ROZSONDAI Marianne, *Eredeti kötésben megőrzött nyelvemlékeink = „Látjátok feleim...”*, *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29.–2010. február 28., szerk. Madas Edit, Bp., OSZK, 2009, 187–191.

¹¹ Bán Imre is kétségesnek tartja a kapcsolatot: BÁN Imre, *A Karthausi Névtelen műveltsége*, Bp., Akadémiai, 1976 (Irodalomtörténeti Füzetek, 88), 14–15. A továbbiakban a Névtelen megjelölését Bán Imre szerint írom, a rend megjelölésében az elterjedt írásmódot alkalmazom.

lehetett igazolni, hogy a kódexet premontreiek vagy domonkosok fordították,¹² vagy azt sem, hogy *Jordánszky-kódex* a (Nyulak, illetve ahogy később nevezték) Mária szigetének domonkos apácái számára készült bibliafordítás. Valószínűsíthető, ám nem bizonyítható, hogy szövegét az ottani apácák használták.¹³

A kódex szövegét eddigi kutatói egyetlen fordító munkájának tartották. Álláspontjukat nem részletezték, a feltételezést a fordító – a másolatban is megőrzött,¹⁴ saját munkáját kommentáló – meglepő vallomására¹⁵ és a mű egységességét sugárzó kolofonokra alapozhatták. A kolofonok megadják a fordítás évét is, miszerint a négy evangélium magyar szövege már 1516-ban elkészült.¹⁶ Gyanítható, hogy röviddel ez után fejezték be az Apostolok cselekedeteinek, Pál zsidókhöz írott levelének, valamint a katolikus leveleknek és a Jelenések könyvének fordítását; ezeknek a bibliai könyveknek – a katolikus levelekhez írt összefoglaló kivételével – nincs előszavuk és datálásuk. A Heptateuchus, azaz Mózes öt könyve, a Bírák és József könyve csak az újszövetségi könyvek elkészülte után került sorra, fordításuk után egy 1519-es kolofon olvasható.¹⁷ Ezt a fordított sorrendet az elemzés során nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A másfél évszázados kutatás során csupán egyetlen kérdésben nem mutatkozott véleménykülönbség. Ez nem volt más, minthogy a *Jordánszky-kódex* bibliai könyveit egyetlen ember fordította és a teljes kódexet egyetlen másoló írta le. Ezzel a kódex fordítási sajátosságait vizsgáló Nagy Ilona is egyetértett.¹⁸ A Corvina-kutató Csapodi Csaba szintén egyetlen fordító munkáját látta a kódex faksimilekiadásához és olvasatához csatolt utószóban.¹⁹

¹² TIMÁR Kálmán, *Premontrei kódexek*, Kalocsa, Nyomatott Árpád R.-T. Könyvnyomdájában, 1924, 36–50; Uő, *Magyar kódexcsaládok = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1928, 72.

¹³ LÁZS Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján, Az anyanyelvű irodalom kezdetei*, Bp., Balassi, 2016, 193.

¹⁴ A másolók gyakran híven közölték a szöveghez írt megjegyzéseket is. Egy ilyen különös esetet őrzött meg a premontrei ordinárium egyik másolata. A *Lányi-kódex* 185–186 lapváltásánál a másolók is váltották egymást, mégpedig úgy, hogy egy személyes hangú betoldás elejét az egyik scriptor kezdte meg, a másik lapon pedig egy újabb másoló fejezte be. LÁZS 2016, i. m. 244.

¹⁵ „Eetth keth kapitwlom hean vagon, my modon, es my zerrel montta wr yften zerzeny az nagyab tabernaculomoth, awagy az yften Satorath es egyhazath mynden zerzamawal hozya tartozowal, es benne valokkal, kynek értelme es magyariflaga femykeppen en elmeenbe nem ffer, de egyebtől fem erthetm.” (33^v)

¹⁶ „Deo gras. Iftennek haalaa. Eth veeghe vagon zent Janos ewangeliomanak, es mynd az neegy ewangeliftaknak ewangeliomoknak. Adwenthnak elfe zerdayan Azon eztendőben, mykoron Criftuf zylefētwl foghwan ynranak Ezer ewth zaz tyzen hatod eztendőben.” (151^v)

¹⁷ „Eth vagon az byraknak yrafokrol valo kenyeek veeghe wr Iftennek hyreewel. Ez az ooh tórweeñnek heeted kenyweenek veeghezety, myneere my ydwelleghwnkre zykzeegh, zent dorottya azzon napyan, ezer ewth zaaz tyzen kylenecz eztendewben . 1..5..1..9.” (84^v)

¹⁸ NAGY Ilona, *A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságairól = Magyar Nyelv*, 77(1981), 41–48.

¹⁹ CSAPODI Csaba, *A Jordánszky-kódex*, 8–10. Melléklet a következőhöz *Jordánszky-kódex, Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. század elejéről, 1516–1519*, szöveggondozás, olvasat Lázs

Az említett populáris kiadás olvasatának készítésekor figyeltem fel némely különös jelenségre, majd sokat beszélgettem a problémáról az átírást rendkívül gondosan ellenőrző Ács Pállal. A kódexben az egyes szám harmadik személyű névmás írása az azonos másoló ellenére az első szakaszban *hwí*, majd *ew*, aztán majdnem a kézirat végéig ismét *hwí*, miközben hol ritkábban, hol gyakrabban felbukkan a *hew* írásmód is. Hasonló problémát jelentett a határozott névelő eltérő használata a szövegben. A névelő hol *az*, hol *a*, hol pedig *ah* alakban szerepelt. Akkoriban szinte sajtárdeákként²⁰ hiába tanakodtam, tapasztalatlanságom miatt nem jutottam előbbre, holott fel kellett volna vetődnie bennem, hogy az egyetlen scriptor több fordító munkájából összeállított kéziratköteget – vagy akár annak a korábbi másolatát – másolta. Mentségemre szóljon, hogy akkoriban még erősen élt – és befolyásolt engem is – az a felfogás, hogy a másolók önkényesen bántak szövegeikkel, nem követték szorosan az előttük lévő mintapéldányt.²¹ Az utóbbi években azonban sokat foglalkoztam népnyelvű kódexeink párhuzamos másolataival, és pontosan az ellenkezőről győződtem meg. Tételelem szerint a másolók nem változtattak szándékosan az előttük lévő szövegen, miközben természetesen számos önkéntelen – néha értelemzavaró – hibát is elkövettek. Másolatukba azonban nem írtak új mondatokat, szavakat, nem érvényesítették saját helyesírásukat, saját nyelvjárásukat, sőt, iparkodtak híven követni mintapéldányuk hangjelölését is.²²

A *Jordánszky-kódex* korábban félretolt problémája így már más megvilágításban újból előkerült.

Abból az új felismerésből, hogy anyanyelvű kódexirodalmunk scriptorai másoláskor nem változtatnak szándékosan mintapéldányuk sajátosságain, az következik, hogy egy-egy szöveg jellegzetességeit a fordító – ritkábban egy későbbi átdolgozó – hozta létre még a másolás előtt. A névmások írásmódjának különbözősége és a határozott névelők eltérő használata, valamint egyéb sajátságok azt mutatják, hogy a *Jordánszky-kódex* egyes könyvei fordítóinak hangjelölési és nyelvhasználati szokásai eltértek a kézirat más szentírási könyveinek fordítóinak nyelvi szokásaitól. Vizsgálataim így elsősorban arra irányulnak, hogy kimutassam,

Sándor, Bp., Helikon, 1984. Ism. MADAS Edit, *A Jordánszky-kódex*, Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. századelejéről (1516–1519). 1. A kódex faksimilie kiadása. Mell. CSAPODI Csaba, *A Jordánszky-kódex*. 2. A kódex szövegének olvasata. Mell. Utószó és szómagyarázatok a Jordánszky-kódex olvasatához. Bp., Helikon K, 1986, 181–183; M. NAGY Ilona, *A Jordánszky-kódex = Magyar Nyelv*, 83(1987), 117–119.

²⁰ A kifejezésről lásd MEZEY László, *A „sajtár-deák” = Filológiai Közöny*, 14(1968), 521–524.

²¹ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1931, 127.

²² Az apácák másolói tevékenységéről szóló monográfiámban különbséget teszek a szerzetesek átdolgozásai és a scriptorok munkája között. Megállapításom szerint a nővérek gondosan másoltak, még ha gyakran hibáztak is, szándékosan nem változtattak sem mintapéldányuk hangjelölésén, sem nyelvjárásán. (Vö. LÁZS Sándor, *Szerzetesek vetélkedése, Fordítások és átdolgozások XVI. század eleji kódexeinkben*, Bp., Balassi, 2023).

hány fordító munkáját találjuk a *Jordánszky-kódex* bibliai könyveiben.²³ E dolgozatban most – amellet, hogy a főbb szakaszokat a fordítók munkája szerint elkülönítem – csak az evangéliumfordítások passióit, azok közös jellemzőit mutatom be. A passiókat feltételezésem szerint valamivel az evangéliumok elkészülte előtt fordították le, majd emelték át az evangéliumi könyvek újonnan készült fordításába.²⁴ A passiók fordítója gyaníthatóan azonos azzal, aki Máté evangéliumán is dolgozott, fordítását aztán recenzeálták az evangéliumok fordításakor.

A Jordánszky-kódex

A *Jordánszky-kódexet* ma az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi. A 194 leveles kézirat jelzete MS. II. 1. A kódex szövege és annak másolata a Magyar Királyság területén készült a 16. század második évtizedében.²⁵ A római számmal készült eredeti foliálás nem folyamatos, az újszövetségi résznél újból kezdődik. Ez arra utal, hogy a kódexet két részletben másolták, mégpedig az Újszövetséget korábban (1516), az ószövetségi részeket később (1519), különben a számozás folyamatos lehetne.

²³ A 16. századból több példa akad arra, hogy a bibliafordítást nem egyetlen ember végezte. Heltai Gáspár kolozsvári lelkésztaírsaival (Gyulai Istvánnal, Ozorai Istvánnal, Egri Lukáccsal, valamint Vízaknai Gergely iskolamesterrel) könyvenként fordította a Bibliát, amelynek első része (Mózes öt könyve) 1551-ben jelent meg. A harmadik kötet az Újszövetséget tartalmazta (1565), az utolsó pedig Józsuétól a Krónikák könyvéig a történeti könyveket. Gyulai István így számolt be a közös munka hasznáról: „Nem ok nélkül voltunk kedig ennyin e munkába együtt, hanem előszer ezokáért, hogyha valamelyünk avagy az írásnak értelmét, avagy a magyar szónak módját és járását jól eszébe nem vett volna, a másünk avagy a harmadünk eszébe vennéje.” Gyulai István Mózes öt könyvéhez írt előszavának olvasatát közli: ZVARA Edina, „Az keresztyén olvasóknak”, *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*, Bp., Balassi, 2003, 71–100, 78. – Károlyi Gáspár sem egyedül dolgozott a bibliafordításon, maga említi a *Vízolyi Biblia* (1590) előszavában, hogy társaival együtt végezte a munkát: „egynéhány jámbor tudós atyafiakkal, kik nékem az fordításban segítséggel voltak”. Károlyi Gáspár előszavának olvasatát közli ZVARA 2003, i. m. 171–188, 185. – Károlyi bibliafordítói tevékenységéről: SZABÓ András, *A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár*, Bp., Kálvin, 2012, különösen 102–108. – Imre Mihály megtalálta Sámuel könyvének azt a kéziratot változatát, amely aztán a végleges szövegbe is bekerült: IMRE Mihály, *A Vízolyi Biblia egyik forrása, Petrus Martyr*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2006. Itt köszönöm meg Heltai János segítségét, amelyet a nyomtatott bibliafordítások keletkezésének megismeréséhez nyújtott.

²⁴ Csapodi Csaba, ahogy a korábbi kutatók szintén azt a véleményt képviseli, hogy esetleg korábbi fordításokat is bekerülhettek a *Jordánszky-kódex* bibliafordításába, de állítását ő sem próbálta szövegkritikai módszerekkel bizonyítani. (CSAPODI 1984, *A Jordánszky-kódex*, 9.)

²⁵ A kódex leírása: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, az érseki Simor Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei*, KÖRMENDY Kinga, LAUF Judit, MADAS Edit, SARBAK Gábor, szerk. Madas Edit, Esztergom, Bp., Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Akadémiai, OSZK, 2021 (Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae, VII-A), 119–123.

A kódex kötését a lövöldi (ma Városlőd) karthauzi kolostor műhelyének tulajdonítják. Az évszázadok során több részre szakadt kéziratok könyv darabjait Simor János (1813–1891) hercegprímás 1880-ban egyesítette, restauráltatta és bekötötte; két levél az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van; jelzete MNY4.²⁶

A kézirat egyetlen gyakorlott kéz basztarda írása; nem az első példány, hanem számos – értelemzavaró – hibát is tartalmazó másolat.²⁷ A kéziratot nem emendálták, idegen kéz javítása nincs benne.

A kutatás tárgya és módszere

Az eddigi vizsgálatok főként arra irányultak, hogy kimutathatóak-e azonosságok az anyanyelvű kódexekben lévő bibliafordítások között, tehát bizonyítható-e le származási kapcsolat a magyar nyelvű szövegek között. Az effajta szöveg hagyományozás azt mutatná, hogy létezett valamiféle irodalmi tudat a késő középkorban, hogy a szerzetesek és a papok ismerték és fölhasználták munkájukhoz – például prédikációikhoz – a korábbi vulgáris fordításokat. Ez a feltevés a mai filológiai gyakorlatot – hogy a szövegalkotók kész fordításokat használnak és idéznek újabb szövegeikben – vetíti vissza a 15–16. század fordulójára. Ez a munka figyelmen kívül hagyja ezt az eddig sovány eredményt hozó kutatási irányt.

Ebben a dolgozatban azt vizsgálom, hogy egyetlen vagy több ember készítette-e a *Jordánszky-kódex*ben lévő magyar szöveget, illetőleg mutat-e arra valami, hogy egy-egy korábban készült fordítást, annak részletét átemelték-e az új fordításba. A kutatáshoz a szövegkritika módszereit kell alkalmazni. Ebben ugyan nincs újdonság, de kódexeink szövegeit még nem elemezték behatóan ebből a szempontból.²⁸ Össze kell vetni a grammatikai eszközök használatát, a hangjelölési változásokat, a szinonimákat, a stilisztikai megoldásokat.

Azonos latin szövegek eltérő fordítása az evangéliumokban

Bevezetésül csupán egy problémát említek. Egy fordításon belül igen kevés figyelmet szentelnek a kutatók a szinoptikus evangéliumokban olvasható, gyakorta szó szerint azonos latin mondatok fordításainak. Máté, Márk és Lukács evangéliumának azonos latin mondatai a *Jordánszky-kódex* bibliafordításában többnyire

²⁶ Ez a két levél, hogy ne zavarja meg a faksimile levélszámozását, ebben a tanulmányban külön számot kapott: OSZK I és OSZK II. Ennek technikai jelentősége van, így folyamatos a diagramon a számozás.

²⁷ *A Jordánszky-kódex bibliafordítása*, (Régi Magyar Nyelvemlékek, V.) 1888, Volf György, Előszó, XII–XIV.

²⁸ Berrár Jolán tett arra kísérletet, hogy két szövegről megállapítsa, azonos-e a fordítójuk. BERRÁR Jolán, *Közös nyelvi sajátágok a Debreceni és Wessprémi-kódexekben = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*, szerk. Bárczi Géza, Benkő Loránd, Bp., Akadémiai, 1956, 581–586.

nem egyeznek. A párhuzamos versek grammatikai szerkezete megfelel ugyan a Vulgatának,²⁹ de ugyanazt a latin szót igen gyakran más magyar kifejezéssel adják vissza, sok bennük a szinonima, eltérés. Ez ugyan nem zárna ki, hogy több evangéliumnak ugyanaz a fordítója – hiszen a fordítás talán hosszabb ideig tartott, így nem emlékezett már a korábbi megoldásra –, de mégis megfontolásra ad okot, hogy a *Müncheneri kódex* párhuzamos helyei többnyire azonosan hangzanak:

Vulg	Mt 10.9–10 (9) nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris (10) non <i>peram</i> in via neque duas tunicas neque <i>calciamenta</i> neque <i>virgam</i> dignus enim est operarius cibo suo	Mc 6.8–9 (8) et praecepit eis ne quid tollerent in via nisi <i>virgam</i> tantum non <i>peram</i> non panem neque in zona aes (9) sed <i>calciatos sandaliis</i> et ne induerentur duabus tunicis	Lc 10.4 (4) nolite portare sacculum neque <i>peram</i> neque <i>calciamenta</i> et neminem per viam salutaveritis
Jord	(9) Ne akaryatok bymy arańat, fe ezyftet, fe penzt ty �wet�ken, (10) fe <i>erzent</i> az wton, fe ket kent�fthek ne legyen, fe <i>farwtok</i> , fe <i>yftaptok</i> . Mert melto az mywes hw eeteleere. 90 th	(9) Es paranczola h�wnekyk: ho�f semyt ne vynneenek az vttra hanem csak <i>yftapot</i> , (9) De csak <i>bokanczot</i> venneenek labokban, es ket kentelben ne etezneenek. 105 th	(4) Ne vyfellyetek azert fakot, fe <i>erzent</i> , fe <i>cypellefth</i> , es fenkyt az vton ne kezennyetek. 122 ^{ra}
MK	(9) N� akariatoc birnotoc fe arańat fe �z�ft�t / fe pen�t t� mazsgatokon / (10) ne <i>taffolt</i> vtban fe k�t kont�f�k�t fe <i>farukat</i> fe <i>v����t</i> / m�t melto munkas � etk�n� 16 ^{ra}	(8) 7 paranc�ola �n�kic hog valamit az vtban ne vennen� / han���ac <i>v����t</i> ne <i>taffolt</i> sem ken���t sem ����t mazsag�on (9) d���l T�ackal <i>faruztaffanac</i> m�g / 7 hog ne �lt���tellen� ket �oc�ackal 41 ^{ra}	(4) ne acariatoc vifeln�tec fakocat 7 fe <i>tafolt</i> fe <i>farucat</i> 7 f�kinec az vtb� ne k����n�t��c 67 ^{ra}
Vulg	Mt 12.1 (1) in illo tempore abiit Iesus sabbato <i>per sata</i> discipuli autem eius esurientes coeperunt vellere <i>spicas</i> et manducare	Mc 2.23 (23) et factum est iterum cum sabbatis ambularet <i>per sata</i> et discipuli eius coeperunt praegredi et vellere <i>spicas</i>	Lc 6.1 factum est autem in sabbato secundoprmo cum transiret <i>per sata</i> vellebant discipuli eius <i>spicas</i> et manducabant confricantes manibus

²⁹ A k vetke   kiad st haszn ltam: *Biblia sacra, Iuxta vulgatum versionem*, adiuvantibus Bonifatio Fischer, Iohanne Gribomont, H. F. D. Sparks, W. Thiele, recensuit et brevi apparatu instruxit Robertus Weber, I–II, Stuttgart, W rttembergische Bibelanstalt, 1975².

Jord	(1) Az ydóben egy ynnepen meegyen vala Jefus <i>az vete-meenyen atal</i> , hw tanoythwany kedyglen meg ehezwen, kezdeek zaggathny <i>az gabona feyet</i> , es eenny. 91 ^{ra}	(23) Ennek vtanna efmeg len, hogy ynnepnapon mennee el <i>az gabona kezet</i> , es a” tanoythwanok kezdeenek elől menny, es <i>az gabona ffeeben</i> zagathny. 103 ^{ra}	(1) Terteneek mafodzer egy ynnep napon ho” mykoron el mennee <i>az tarron</i> , hw tanoytvany zagattyak vala <i>az bwza feyet</i> , es kezek kezeth meg tyztoyttwan eznek vala. 117 ^{rb}
MK	(1) Az idobèn mene i ^e innèpen <i>vètèmèñ altal</i> / Ȯ taneituañi ke·megèhèzueièc kèzden ^e <i>gabona fòkèt</i> žağğatnioc 7 ènnièc 17 ^{vb}	(23) Es efmeg vg lot micor vž žombaton <i>vètèmèñ altal</i> menne 7 Ȯ taneituañi iarattoc kèzden ^e <i>gabona fòt</i> žagğatnioc 37 ^{vb}	(1) IG lot ke a mafod žombaton / micor èlòžèr a <i>vètèmèñ altal</i> menne / žağğatnac uala Ȯ taneituañi <i>gabona fòket</i> 7 megèžèc vala Ȯ kèžèckèl mğmaruā / 60 ^{rb}

A *Jordánszky-kódex*ből kiemelt részletekből kitűnik, hogy a fordítások pontosak, de egy-egy latin szónak más-más magyar megfeleltetése van,³⁰ nem úgy, mint a *Müncheni kódex* evangéliumaiban a párhuzamos szövegek fordítása esetében. A magyarázat az lehet, hogy a *Jordánszky-kódex* evangéliumain más-más szerzetes dolgozott, nem ismerte azokat a megoldásokat, szavakat, amelyeket a párhuzamos latin szövegek átültetésénél a másik fordító használt.

A különbség a fordítói habitusban is megmutatkozik. Máté evangéliuma – egyébként is költői – részeinek fordításában ritmikus próza jelenik meg, ami a párhuzamos részek és más fordítás összevetésekor különösen kiütöközik:

Vulg	Mt 7.24–27 (24) omnis ergo qui audit verba mea haec et facit ea adsimilabitur viro sapienti qui aedificavit domum suam supra petram (25) et descendit pluvia et venerunt flumina et flaverunt venti et inruerunt in domum illam et non cecidit fundata enim erat super petram (26) et omnis qui audit verba mea haec et non facit ea similis erit viro stulto qui aedificavit domum suam supra harenam (27) et descendit pluvia et venerunt flumina et flaverunt venti et inruerunt in domum illam et cecidit et fuit ruina eius magna	Lc 6.47–49 (47) omnis qui venit ad me et audit sermones meos et facit eos ostendam vobis cui similis est (48) similis est homini aedificanti domum qui fodit in altum et posuit fundamenta supra petram inundatione autem facta inlismus est flumen domui illi et non potuit eam movere fundata enim erat supra petram (49) qui autem audivit et non fecit similis est homini aedificanti domum suam supra terram sine fundamento in quam inlismus est fluvius et continuo concidit et facta est ruina domus illius magna
------	---	--

³⁰ Károly Sándor a már idézett tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy milyen sok a szinonima a fordításban. Ennek nem csak az lehet az oka, hogy leleményesebb a fordító, hanem az is, hogy más-más szerzetes fordította az evangéliumokat. KÁROLY 1955–1956, i. m. 268.

Jord	(24) Mynden azert ky eet hallya az en bezedymet, es teetemennyel bel tellyefeyty, hafonlattatyk belcz emberhez, ky eppeyty hw hazat az erőfl kew zyklan. (25) Es effew efwek, vgroggyok ywenek, zelek tamadanak, es az hazra rohananak: es el nem effeek, mert fundamentoma vala az kew zyklan. (26) Awagy ky hallaŋga ez bezeedeket, es bel nem tellyefeytendy hwket, hafonlatuf lezen az bolond emberhez, ky raktta hw hazat az fewenyen, (27) es effek efwen, vgroggyon ywen, zelek fwvan, es az hazat fundamentomabol ky deythwen, es len felette nağ hwneky romlafa. 88vb	(47) Mynden ky en hozyam yew, en bezedymeth halgattya, es tezy azokat, ym meg mwttatom tynektek kyhez hafonlatos. (48) Hafonlatos az oly emberhez, ky hw hazat meellyen affa, es az kemen kew zyklan vetette hw fundamentomath. Hogy kedegh vyz arya yewend, es az vyz reaya zakadand, az hazath el nem deythety, lē meg nem yndoythattya, merteref kewen vala eppeythven. (49) Ky kedeg hallya, es nem tezy, hafonlatos az oly emberhez, ky hw hazath azeref kew zyklan eppeythy fundamentomnal kyl, kyre rea zakad az ar viz, es azonnal el efyk, es hwneky effety nagy lezen. 118rb
MK	(27) 7 ʒallot le es 7 iottēnc fol'oc / 7 futtanac zelec / 7 omlottanac a· haʒra / 7 nē ēfet le / mert ʒakatot vala ʒros koʒiʒton (28) Es mēdēn ki hal'l'a ʒn igeimēt 7 nē tēʒi azokat / hafonlatic heit ferfiuhoʒ ki alkotta ʒ hazat fpuēhēn / (29) 7 ʒallot le ʒs / 7 iottēnc fol'oc / 7 futtanac zelec / 7 omlottanac a· haʒra· 7 leēfet / 7 volt ʒ romlafa nag 13vb	(47) Mendʒ ki iʒ ʒn hoziam 7 halgat't'a ʒn bēʒedemēt 7 tēʒi azocat / m̄ngmutatom tūnēctec kiūl egēnlʒ legen / (48) egēnlʒ ʒmberʒrēl ʒ haʒa ʒakoual a koʒiʒton / ki mel'ʒn affa / 7 vēti ʒ fondam̄tomat Arradat leuē ke· a· fol'o om̄la a· haʒra 7 nē moʒdeithata meg aʒt / mert rakattatot ʒros koʒiʒton (49) Ki ke· hal'l'a 7 nē tēʒi egēnlʒ ʒmberʒrēl ʒ hazat fundamentō nalkul a· fōldʒn alkotoual kiʒē a· fol'o omoluā legottan le ēfet 7 volt ʒ om̄lafa nag 61va

Lukács evangéliumának fordítója szabadon értelmezte az eredetit, hibásan ültette át magyarra a 49. verset. Máté evangéliumának magyar szövege hű a Vulgatahoz, a szép részletet – 25. vers – pontosan, mégis költőien adja vissza: „Es effew efwek, vgroggyok ywenek, zelek tamadanak, es az hazra rohananak: es el nem effeek, mert fundamentoma vala az kew zyklan” (88vb). Ugyanezt tapasztaljuk a 27. verset olvasva; a fordító itt megváltoztatta az igemódot: „es effek efwen, vgroggyon [sic] ywen, zelek fwvan, es az hazat fundamentomabol ky deythwen, es len felette nağ hwneky romlafa” (88vb).

Ezek a stilisztikai megoldások elkülönítik a fordítókat, de a filológusnak – a szöveg régisége miatt – a gyakran ingadozó esztétikai érzékére kell támaszkodnia, és ez nem teszi lehetővé a biztos ítéletet. Ezt a már bevált módszert azonban nem lehet elvetni, más vizsgálatok eredményeivel együtt kell használni.

Grammatikai eszközök vizsgálata

A bevezetőben volt már szó az alapproblémáról, az egyes szám harmadik személyű névmás eltérő írásmódjáról. A hangjelölés eltérése, mint látjuk majd, kiejtésbeli különbséget is rejt. A veláris határozott névelő is különféle alakban jelenik meg, hangzása feltehetően szintén megfelelt írásmódjának. Ezeket a grammatikai eszközöket nem tudjuk a latin szöveg alapján ellenőrizni.

Az előzőnél megbízhatóbbnak, sőt valójában egzaktnak tűnik a grammatikai eszközök használatának vizsgálata. Olyan jegyeket kell keresünk, amelyek jellemzők egy-egy fordítóra. Ilyen egyebek mellett a kötőszóhasználat.³¹

A kutatás eszköze

A legalapvetőbb vizsgálati módszerünk a szövegek összehasonlítása: az azonoságok és az eltérések interpretálása. Ettől várható, hogy elkülöníthetjük egyes bibliai könyvek – ritkábban szakaszok – fordítóját, vagy éppen ellenkezőleg, a kódexben több egymástól távolabb lévő szövegről kimutatható, hogy azonos ember dolgozott az átültetésén.

Ebben a munkában az alapot a magyar nyelvű kódexek É. Kiss Katalin vezetésével elkészült digitalizált szövege szolgáltatja.³² Ebben a korpuszban az általánosan használt programok keresői a szövegben jelzik ugyan a találatokat, de a keresett kifejezések helyét és az előfordulásaik számát csak a monitor jobb margóján mutatják meg. Ebből nem derül ki – például a *Jordánszky-kódex* esetében –, hogy melyik bibliai könyvben és hányszor található meg egy-egy szó. Ez érvényes a többi kódexre is, az általános keresés nem bontja a találatokat az egyes szövegegységekre. Ez nehézséget jelenthet a nyelvészeti kutatásoknál, de a textológiai vizsgálatokat még nehezkesebbé teszi.

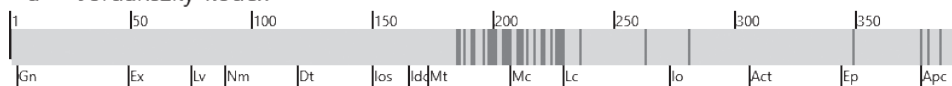
Ötletem a kutatáshoz az volt, hogy az azonos kifejezéseket, jelenségeket egy, a kézirat levélszámozását és fejezetbeosztását jelző vízszintes vonalon jelenítsük meg. A Pageline-nak nevezett sorokat egymás alá helyezve kitűnnek a nyelvi azonosságok, ismétlődések, eltérések. A vizsgálat új segédeszköze Érchegyi Atti-

³¹ Összefoglalás a kötőszavak kialakulásáról és használatáról a kései ómagyar korszakban: JUHÁSZ Dezső, *A kötőszók = A magyar nyelv történeti nyelvtana*, szerk. Benkő Loránd, II/1, *A kései ómagyar kor, Morfematika*, Bp., Akadémiai, 1992, 772–814. – Az alá- és mellérendelő mondatokról: NICOARA Anita, *Mondattípusok keveredése a középmagyar korban = Nyelvtudomány*, 2(2006), 133–148. A kötőszavak gyakoriságának elemzése a stilometriai kutatások egyik eszköze, ugyanis a kötőszavak és a névmások egyfelől mint funkciószavak statisztikailag megfelelő mennyiségű adatot szolgáltatnak a szövegek mélystruktúráinak feltérképezéséhez. SZEMES Botond, *Kidolgozott viszonyok, A tagmondatkapcsolatok automatikus azonosításának hasznosíthatósága a stilisztikában és az irodalomtörténet-írásban = Digitális Bölcsészet*, 4 (2021). <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2021.4.2415>

³² Az Ómagyar korpuszról: É. Kiss Katalin, *Magyar nyelvű kódexek digitális alapú feldolgozása = Magyar Nyelvjárások*, 52(2014), 43–56. A digitális szöveg több helyen pontatlan, ellenőrizni kell.

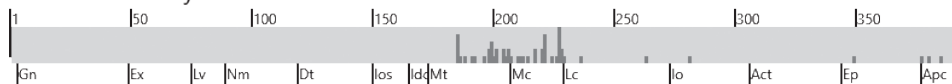
la által kifejlesztett program, amely a digitalizált és a levélszámok szerint előzetesen preparált szövegben lineárisan keres;³³ itt például az aposztróf nélküli *a* határozott névelőt:

"a" - Jordánszky-kódex

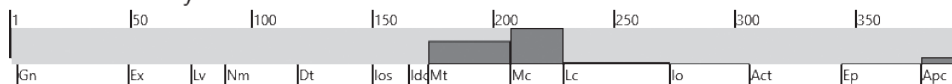
Egy másik – a tanulmányban b-vel jelölt – diagramtípus³⁴ a szavak *eloszlását* ábrázolja:

"a" - Jordánszky-kódex

A szavak egyes szövegegységeken belüli *gyakoriságát*, tehát a szöveg terheltségét a program egy harmadik típusú – a tanulmányban c-vel jelölt – grafikonon³⁵ mutatja be:

"a" - Jordánszky-kódex

³³ A program által megjelenített Pageline a felső vonalon követi a kódex levélszámozását, de a recto és a verso lapok miatt duplán számol. Az ábra felső részén kiálló rovátkák az ötvenes beosztású számsorban a recto-verso leveleket, az alul lelógó vonalak pedig a bibliai könyvek kezdetét jelzik. Ha a program használatakor a Pageline-on mozgatjuk a kurzort, megjelenik, hogy hányadik recto vagy verso levélen találjuk a keresett kifejezést, és hogy a szó hányszor fordul elő; a nyomtatott ábra ezt természetesen nem tudja.

A program által keresett szavak idézőjelben vannak. Az idézőjel mutatja, hogy teljes szóra (a kifejezés előtt és után szóköz van) vagy részletre (a szó előtt és után nincs szóköz) kerestünk rá.

³⁴ Ebben az esetben is érvényesek az előző jegyzetben elmondottak, a program használatakor a kurzor mozgatásával megkapjuk, hol és hányszor fordul elő a grammatikai eszköz, kifejezés.

³⁵ Az *a* határozott névelő Máté és Márk evangéliumában egyaránt 21-21 alkalommal szerepel. Az ábránkon viszont látszik, hogy mivel Márk evangéliuma kevesebb levélből áll, ezért gyakoribb az *a* előfordulása, mint a másik evangéliumban, így az arra vonatkozó oszlop magasabb, mint a Máté evangéliumé. Az oszlop magassága tehát arányos a keresett kifejezés adott szakaszon belüli gyakoriságával. Lukács és János evangéliumában, valamint az apostolok leveleiben az *a* határozott névelő csak egyszer, illetve kétszer fordul elő, a gyakoriságot ezért vékony vonal ábrázolja. A csekély terjedelmű Jelenések könyvében az *a* határozott névelőnek szintén csupán három előfordulása van, de a könyv rövid, levélszáma alacsony, így az oszlop magasabb.

Elemzések

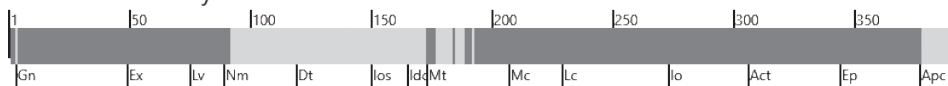
A következőkben néhány példán azt mutatom be, miképpen fedí föl és ábrázolja keresőprogramunk a *Jordánszky-kódex* nagy szerkezeti egységeit, ez ki is jelöli néhány fordító munkájának határait.

Az egyes szám harmadik személyű névmás írásmódja

A *Jordánszky-kódex*ben a scriptor az egyes szám harmadik személyű névmást mintapéldányának nyomán több alakban másolta. Az eltérő hangjelölésű névmások ejtése különbözött.

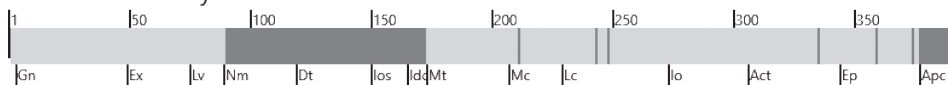
1.1

" hű " - Jordánszky-kódex

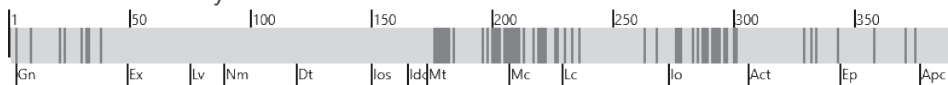
1.2

" ew " - Jordánszky-kódex

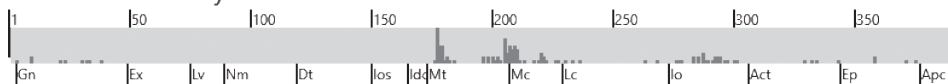
1.3

" hew " - Jordánszky-kódex

1.3.b

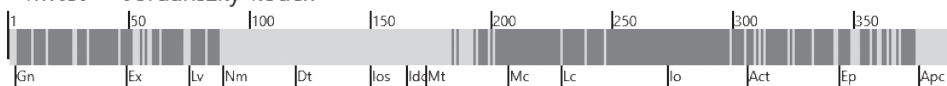
" hew " - Jordánszky-kódex

A diagramokon jól látható a bibliai könyvek kezdeténél és befejezésénél is az éles cezúra az egyes szám harmadik személyű névmás jelölésében, miközben nem történt kézváltás, egyetlen másoló dolgozott a kéziron. A névmás ragozott és jellel ellátott alakjai is követik az alapvariáns előfordulásait, a felvázolt struktúra nem változik; csak egy példát mutatok:

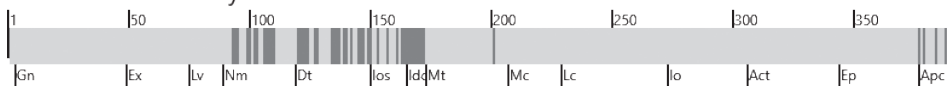
1.4

" hw̃tet " - Jordánszky-kódex

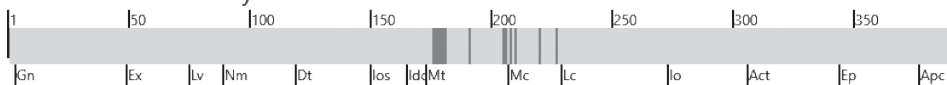
1.5

" ewtet " - Jordánszky-kódex

1.6

" hewtet " - Jordánszky-kódex

A kétféle írásmód két ejtismódot jelentett, hiszen a hangjelölés különbségének akkor van értelme, ha az ejtésben is eltérés van, tehát ha a betűk és mellékjeles variánsaik más-más hangot jelölnek. Volf kiadásának előszavában úgy vélte, hogy a *w* felett lévő két vessző aposztróf, és az az *e*-betű hiányát jelzi. A *hw̃*-ként írt névmás ejtése így szerinte azonos az *ew*-vel, azaz szintén *ő*.³⁶ A névmás ejtése

³⁶ VOLF György, *Előszó = A Jordánszky-kódex bibliafordítása*, 1888 (Régi Magyar Nyelvemlékek, V), XVI–XVII. A mellékjel kitétele inkább azért történt, hogy a betű hangértéke ne keveredjen az *u* ~ *ú* hangokkal, amelyek betűjelén nincs mellékjel (wrozand, wrozyak 32ra, ywtot 120va, wton 134vb, rwhamat 150ra, wtolfo 187va, etc)

azonban biztosan *ű* volt.³⁷ Az *ŵ* betű *ű* ~ *ű* hangértékben önállóan is előfordul, gyakran olyan szavakban is, amelyekben *ő* mellett szerepel.³⁸

A hangjelölés változása egyben azt is jelenti, hogy olyan ember jelent meg a fordítók között, akinek *ő*-zöre hajló nyelvjárása eltért a többiekétől. A jelek szerint az *ő* feladata volt az Ószövetségből, a Számok könyvétől Máté evangéliumának a kezdetéig terjedő rész és az Apokalipszis fordítása, miközben arra is több jel utal, hogy Mózes utolsó két könyvén más is dolgozhatott.

A diagramokon zavar leginkább az evangéliumok esetében mutatkozik, ennek okait a későbbiekben érintem, de részletesen egy másik dolgozatban számolok be róluk.

A határozott névelők különböző alakjainak használata

A kimutatott struktúra kialakulását akár véletlennek is tekinthetnénk, ha ezen felül nem tudnánk kimutatni hasonló szakaszmegoszlásokat. Ha csak ez az egyetlen szerkezet ismétlődne, azt mondhatnánk, hogy egy korábbi és később ismét lemásolt példányban ezen és ezen a ponton váltotta egy kéz az előzőt, ezt a szakaszt írta, ezért a hangjelölési eltérés. Ahhoz azonban, hogy ez az érvelés igaz legyen, túl sok az alapstruktúrától való kisebb – és szintén ismétlődő – eltérés. A határozott névelő használatát kirajzoló szerkezeti egység ezt mutatja be.

A 16. század elején változóban volt a határozott névelő morfológiája. Az ősbibb alak mellett terjedt a rövidebb változat, de használata függött a beszélő vagy egy közösség aktuális nyelvallapotától.³⁹

az A *Jordánszky-kódex* bibliafordításában a leggyakoribb – mondhatni alapértelmezett alak – az ősbibb forma, az *az* határozott névelő volt, használata a kézirat minden levelén kimutatható:

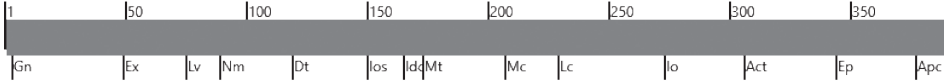
³⁷ Az E/3. névmás ejtésére igen tanulságos lehet az a változás, amelyet Kempis *Krisztus kövéte*se két magyar nyelvű másolatában tapasztalunk: a *Lobkowicz-kódex* mellékjeles v-jét a *Debreceni kódex*ben *ő* váltotta le. Az egyes szám harmadik személy írott alakja egyébként gyakran *ew* a magyar nyelvű kolostori kódexeinkben: *Apor*- (177–288; egyébként *ő*), *Debreceni* (491–557), *Érdy*- (folyamatos), *Festetics*- (folyamatos), *Gömöry*- (6r–28r, 119v–133v, 148v–151v, 157r–163v; egyébként *év*), *Jókai*- (folyamatos), *Lobkowicz*- (274–342; egyébként *ő*), *Példák könyve* (1[69]–18[86], 72[54]–73[55], 75[57]–86[68]; egyébként *év*), *Székelyudvarhelyi* (162r–183v, de az *ő* gyakoribb), *Thewrewk*- (gyakori), *Virginia*- (65v–91v; egyébként *w*, amely keveredik az *ew*-vel), *Vitkovics*- (38r–73r, 84r–92v, 131v–156v, 179r–184v; egyébként *ő*), *Winkler*- (37v–73r, 84r–107r, 131r–156v, 178v–184v, egyébként *ő*, amely azokban a szakaszokban is felbukkan, ahol *ew* van), *Weszprémi-kódex* (117–144 *ew*; egyébként *ő*). A névmás *w* írásmódja ritkábban fordul elő a magyar kódexekben: *Keszthelyi* és *Kulcsár-kódex* (folyamatos), *Virginia-kódex* (folyamatos, néhol az *ew*-vel keveredik), *Székelyudvarhelyi kódex* (179v–187v, keveredik az *ew* írásmóddal). A *hew* írásmód annyira ritka, hogy más kódexekben hapax formának tekinthető (*Debreceni* 1-szer, *Érdy-kódex* 8 alkalom).

³⁸ *kőrwł* 24vb, *hw thwłłk* 25rb, *kemeenwle* 25va, *pwczók* 38vb etc.

³⁹ Fontos megjegyezni, hogy a névelő használatát a fordításkor nem befolyásolta a latin szöveg. GALLASY Magdolna, *A névelők = A magyar nyelv történeti nyelvtana*, II/1, 738.

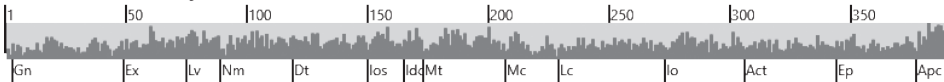
2.1

" az " - Jordánszky-kódex

2.1 b

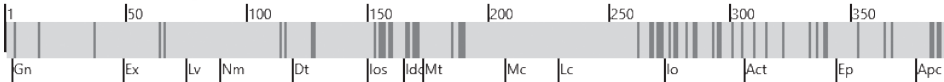
" az " - Jordánszky-kódex

ah Az általánosan használt *az* mellett a középmagyar kor néhány kódexében felbukkant a *h*-val kiegészített rövidebb forma, az *ah*.⁴⁰ Ez a változat feltűnik a *Jordánszky-kódex*ben is:

2.2

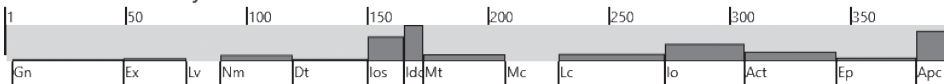
" ah " - Jordánszky-kódex

A variáns azonban csak szórványosan van jelen (összesen 77 előfordulás), még ott is, ahol a szöveg rövidegsége miatt nyomatékosabbnak, karakterisztikusnak látszik:

2.2 c

" ah " - Jordánszky-kódex

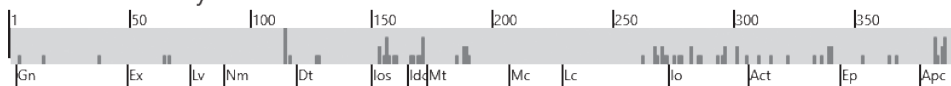
A *József* és a *Bírák könyvében* hét-hét előfordulást találunk, ez azonban eljelenléltelenedik, ha az *az* határozott névelővel állítjuk arányba: *Ios* 368:7, *Id* 217:7, *Apc* 629:11.

A többi szövegegységben szintén elhanyagolható az *ah* határozott névelő aránya, Márk evangéliumában egyáltalán nem szerepel.

⁴⁰ Így a *Festetics-kódex*ben és a *Debreceni kódex legendáriumában*. Vö. erről GALLASY Magdolna, *A névelők = A magyar nyelv történeti nyelvtana*, II/1, 718.

2.2 b

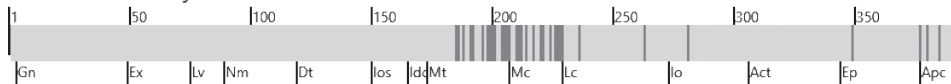
" ah " - Jordánszky-kódex

a Az *ah* variáns vizsgálata akkor nyeri el jelentőségét, ha a határozott névelő rövidebb formáinak előfordulásaival vetjük egybe:

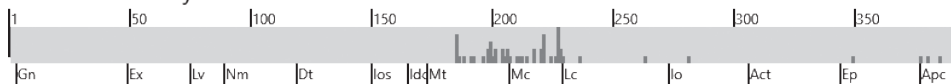
2.3

" a " - Jordánszky-kódex

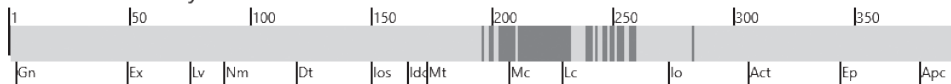
2.3b

" a " - Jordánszky-kódex

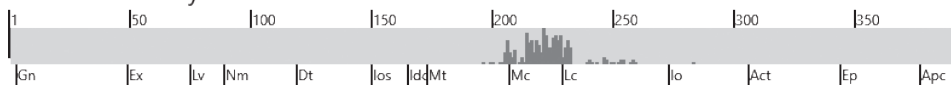
2.4

" a' " - Jordánszky-kódex

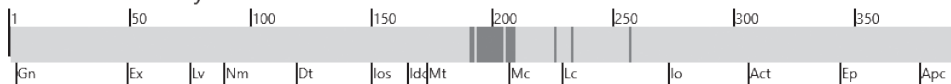
2.4 b

" a' " - Jordánszky-kódex

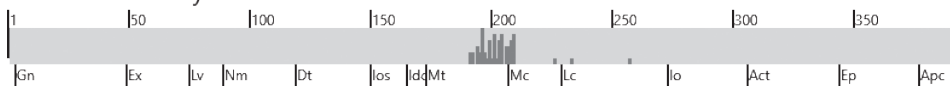
2.5

" a'' " - Jordánszky-kódex

2.5 b

"a" " - Jordánszky-kódex

Jól látszik, hogy a határozott névelő rövid alakja hol önállóan, máskor pedig egy vagy két aposztróffal jól behatárolható szakaszon szerepel, előfordulása Máté evangéliumának végére, Márk teljes evangéliumára, valamint Lukács evangéliumának mintegy kétharmadára esik. Az *a* használata a fordítás többi részében sporadikus (Lk 3×, Jn 1×, Szent Pál levele 1×, Jelenések 3×), ez utóbbi helyek a scriptor figyelmetlenségének következményei is lehetnek, elmaradt az aposztróf, lemaradt a *h*-betű.

Kitűnik, hogy részben ismétlődik a névmásoknál kimutatott alapstruktúra. Az ősi és hosszabb határozott névelő mellett az *ah* legtöbbször az azonos fordító munkájának tulajdonított Jelenésekben és Józsue, valamint a Bírák könyvében fordul elő. Ezek a könyvek ugyanannak az embernek a fordításai, az ő nyelvhasználatát látjuk viszont a szövegben.

Az *ah* határozott névelő korlátozottan jellemző Lukács evangéliuma végének és János evangéliumának fordítására, előfordul az Apostolok cselekedeteiben és a katolikus levelekben. Ennek alapján még nem lehet azt állítani, hogy ugyanaz az ember dolgozott ezeken a magyar szövegeken. Az a valószínűbb, hogy abban a körben, amelyben ezek a fordítások keletkeztek, a nyelvhasználók körében már megindult a határozott névelők átalakulása, de az írott – és így konzervatívabb – szövegben még nem tudták megjeleníteni, keresték a megfelelő formát.

A határozott névelő használatában a legnagyobb kavargást Máté, Márk és részben Lukács evangéliumában tapasztaljuk, ezekben az alapformán felül három variáns (*a*, *a'*, *a''*) van jelen, és – mint már említettem – Máté és Lukács evangéliumában a negyedik változat az *ah* is szerepel. Ennek a tarkaságnak nem nyelvi bizonytalanság vagy hanyag másolás az oka, hanem az, hogy Máté, Márk és részben Lukács evangéliumának előzményszövegeik voltak, amelyeket felhasználtak, és amelyek befolyásolták a fordítókat. Ezeknek a korábbi fordításoknak a nyomait láttuk az összehasonlított párhuzamos evangéliumi szövegekben, részben ez is okozta, hogy ugyanazt a latin szót különféle szinonimákkal adták vissza a magyarban.

Kötőszavak használata a fordításban

A korábban bemutatott, a latinhoz nem kapcsolódó, a magyarban viszont kötelezően használandó és más nyelvi formulával nem kiváltható, egymástól eltérő alakú, de jelentésében azonos grammatikai eszközök használatából ismétlődő mintázat (1.1–1.6, 2.1–2.5 diagramok) rajzolódik ki. Ennek a mintázatnak alapján

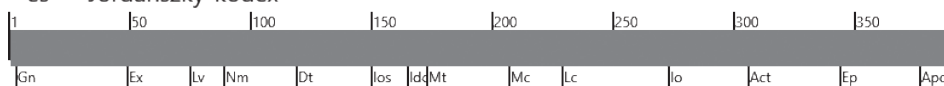
még nem lehet megállapítani, hogy hány fordító dolgozott a *Jordánszky-kódex* ó- és újszövetségi könyveinek fordításán, csak az látszik, mely szakaszok mutatnak azonosságokat. Olyan nyelvi eszközöket kell keresnünk, amelyek az eddigi struktúrán belül visszatérően jellemzőek lehetnek egy-egy fordítóra. Az egyik ilyen karakterisztikus jegy lehet a kötőszavak használata.⁴¹

A most vizsgálandó kötőszavak az írott műveknek nem olyan állandó elemei, mint a névmások vagy a névelők. Ezeknek a grammatikai eszközöknek a használata a beszélő – itt fordító – szándékától és nyelvi beidegzéseitől is függ. Bár a fordító sokszor ragaszkodik a latin előzményszövegben lévő konjunkcióhoz,⁴² mégis bizonyos mozgásteret tapasztalhatunk választásában. Egy-egy latin kötőszó magyar megfeleltetései a *Jordánszky-kódex* bibliai könyveinek nem mindegyik fordítójánál azonosak.⁴³ A fordító bár nem független a latin eredetitől, de szabadságot élvez abban, hogy egy beszédszituációban szándékának megfelelően melyik konjunkció mellett dönt.⁴⁴ Hogy melyik szó fut a tolla alá, abban népnyelvi közege, nyelvállapota befolyásolja a fordítót.

és – is A leggyakoribb mellérendelő kötőszó a kódexben az *es*-ként írott és (10.548 előfordulás).

3.1

" es " - Jordánszky-kódex

⁴¹ Összefoglalás a kötőszavak kialakulásáról és használatáról a kései ómagyar korszakban: JUHÁSZ Dezső, *A kötőszók = A magyar nyelv történeti nyelvtana*, szerk. Benkő Loránd, II/1, *A kései ómagyar kor, Morfematika*, Bp., Akadémiai, 1992, 772–814. Az alá- és mellérendelő mondatokról: NICOARA Anita, *Mondattípusok keveredése a középmagyar korban = Nyelvtudomány*, 2(2006), 133–148.

⁴² BERRÁR Jolán, *Hasonlító kötőszók a Huszita Bibliában = Magyar Nyelv*, 53(1957), 403–415.

⁴³ Nyelvi ízlésüknek megfelelően viszonylag szabadon válogatnak a fordítók és a recenzensek a kötőszavak között. Párhuzamul vö. LÁZS Sándor, *Kempis magyarul = Lázs 2023*, i. m. 128–130, 150–155.

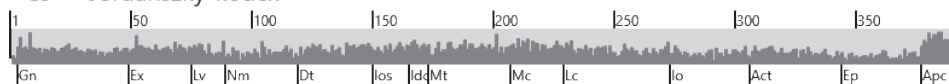
⁴⁴ Szent Pál zsidókhöz írt levelében (170v–177r) az *annak okaerth* kötőszó 13 alkalommal szerepel. A *Jordánszky-kódex* korpuszában egy egységen belül ez igen magas előfordulásnak számít. (Összes találat 99, amelyben benne vannak azok is, ahol a szó végi t mögött néma h van. Előfordulások: Gn 13×; Ex 5×; Lev 1×; Nm 6×; Dt 12×; Ios 6×; Idc 1×; Mt 5×; Mc 4×; Lc 3×; Io 15×; Act 5×; Ep 21×; Apc 2×.) Az *annak okaerth* kötőszó – bár a latin eredetitől nem független – nem pontosan követi a Vulgata kifejezéseit, nem feleltethető meg egyetlen konjunkciónak; Szent Pál zsidókhöz írt levelének fordításában lévő *annak okaerth* latin megfelelői: *propterea* Heb 2.1, *unde* Heb 2.17, *unde* Heb 3.1, *propter* Heb 5.3, csak a magyar szövegben van kötőszó Heb 9.15, *propter quod* Heb 11.12, *ideoque* Heb 12.1, *atque* Heb 12.2, *propter quod* Heb 12.12. Az *annak okaerth* konjunkció erős jelenléte a fordításban karakterizálja a fordító nyelvhasználatát.

A konjunkció vizsgálatát bizonyos fókig nehezíti, hogy alakja a korpusz kiterjedt részében azonos az *is* nyomatékostító kötőszóval. Így találjuk *és* értelemben: „hol ot lezen fyalom, es fogaknak czykorgatala” (89ra), de éppen így áll *is*-ként *is*, csak a mondatban való elhelyezkedése különbözteti meg: *az konkolyak es* (92rb), *azokat es* (92rb).

Az *es* kötőszó eloszlása, illetve gyakoriságának aránya – nyilván nem teljesen függetlenül, de kissé elszakadva a Vulgata latin szövegétől – Márk evangéliumának fordításától kezdődően megcsappan, a Jelenések könyve magyar szövegében viszont feltűnően megnő:

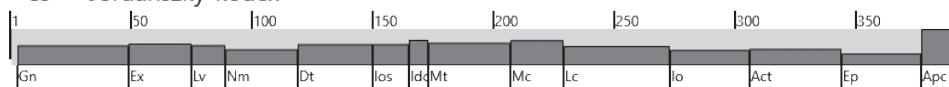
3.1b

„es” - Jordánszky-kódex

3.1c

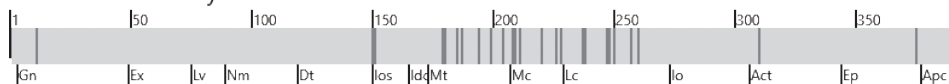
„es” - Jordánszky-kódex

Az *es* csökkenése mellett arra is fel kell figyelnünk, hogy az evangéliumok magyar fordításában az *is*-t *ees*-ként jelölik: „Mert vra, embernek ffa, az ynnepnek ees” (91rb, 103rb), „az yo gabonat ees” (92^r), „Meegh az porth ees” (122rb), „az heyak ees, az kefelywk es” [sic] (128va). Az *ees* variáns csak az első három evangéliumra korlátozódik, János evangéliumában nem fordul elő.

3.2

„ees” - Jordánszky-kódex

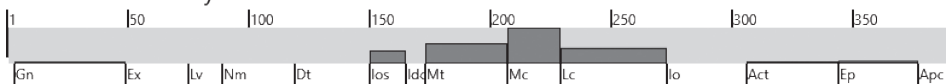

Az *ees* előfordulásainak száma nem túlzottan jelentős, mégis ki kell emelni használatukat. A másoló az evangéliumokban hét-hét, illetve nyolc alkalommal írta le a variánst, de a teljes korpusz egyéb szakaszaiban csupán öt alkalommal. Ez kizárja azt, hogy a scriptor sorozatos hibát ejtett volna. Olyan fordítást másolt, amelyben az *es* mellett *ees* variáns szerepelt. A keveredés alapján valószínű, hogy ezeket az evangéliumokat máshonnan emelték át, aztán recenzeálták a szöveget. Ezt az eddig elmondottak mellett még egy tény támogatja.

A *Jordánszky-kódex* nevezetes a kettős magánhangzók gyakori használatáról. A kettőzött magánhangzók gyakoriságát vizsgálva azonban azt látjuk, hogy pont azon a helyen csökken le – még hozzá drámaian – a szavakban kettőzött *e* száma, ahol a fordítók bevezették a megkülönböztető jelentéssel bíró *ees* használatát:

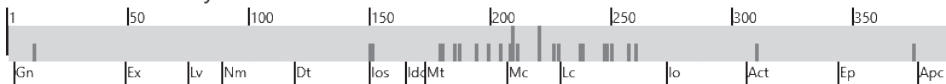
3.2 c

"ees" - Jordánszky-kódex

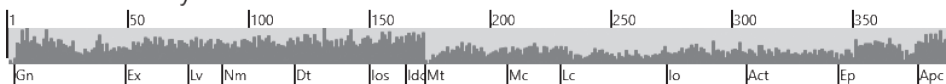
3.2 b

"ees" - Jordánszky-kódex

ee 1. b (hangjelölés)

"ee" - Jordánszky-kódex

Ez a csökkenés Pál apostol a zsidókhoz írt levelének nyolcadik fejezetéig tart, aztán a katolikus levelek fordításától kezdve visszaáll az általánosnak tekinthető eloszlás, amely aztán az 1519-ben megkezdett ószövetségi fordításban is folyamatos.

Az anomália – az *ees* használata, a szavakon belüli *ee* hangjelölés alacsony számának egybeesése – mintha azt jelezné, hogy 1516-ban az evangéliumok fordítását mások kezdhették, mint a később elkészült új- és ószövetségi könyveket. Az, hogy a többiekéről semmit nem tudó fordítók külön kezdtek volna dolgozni az evangéliumokon, ráadásul úgy, hogy János evangéliumát munkába sem vették, nehezen hihető.

Plauzibilisebb feltételezés – és ezt támogatják a párhuzamos helyek eltérő fordításai –, hogy a munka kezdetekor a szövegen dolgozók korábbi magyar fordítást használtak föl, azt recenzeálták. János evangéliumának magyar fordításában már nem találkozunk a mai *is-t* jelölő *ees* szóval, tehát ebben az esetben vagy nem rendelkeztek régebbi fordítással, vagy valamilyen okból nem használták. Ide társul az a megfigyelés is, hogy az evangéliumok passióiban alig, illetve egyáltalán nem fordul elő hosszú, azaz duplázott *ee*.

Több, a késő középkorban használt kötőszó – *annak okáért, minek okáért, annak utána, ennek utána, ennek elette, honnem mint* – vizsgálata hozott több-kevesebb eredményt, de az egyik különösen kitűnt az elemzés során.

pedig A *Jordánszky-kódex* bibliafordításában a latin *autem* konjunkció magyar megfelelője azonos jelentésben több változatban és hangalakban szerepel: *kedeg, kedegh, kedeegh ~ kedeglen* és *kedyg, kedygh ~ kedyglen*.⁴⁵ A fordítók nem csak azokon a helyeken szerepeltették a kötőszót, ahol annak latin előzménye a Vulgátában is megtalálható, a konjunkció használatával gyakran az elbeszélést segítették mind az ó-, mind az újszövetségi szakaszokban.⁴⁶

A korpuszban a mai *pedig* konjunkció változatainak eloszlása nem egyenletes, sőt keverednek is egymással, de a variánsokat jellegzetesen egy-egy szakaszhoz

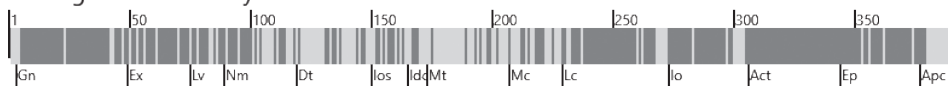
⁴⁵ KEDEGH: „Len kedegh Abel yoh paztor, es kayn zanto ember” OSZK II^{vb} ~ „rursusque peperit fratrem eius Abel fuit autem Abel pastor ovium et Cain agricola” Gen 4.2; „Centurionak kedegh egy zolgaya gonozwl lewen, ymaran megh kezd vala halny, ky vala hwnky yeles.” 118va ~ „centurionis autem cuiusdam servus male habens erat moriturus qui illi erat pretiosus” Lc 7.2. KEDEG: „Ha ky kedeg tyzta volt, vton fem volt, es megh nē yllete az hofwetot: ky vezz annak lelke ew nepe kezzöl, mert wr yfennek nem tet aldozatot ew ydeyben, az ew byneet ennen magan vyfely.” 46va ~ „si quis autem et mundus est et in itinere non fuit et tamen non fecit phase exterminabitur anima illa de populo suis quia sacrificium Domino non obtulit tempore suo peccatum suum ipse portabit” Num 9.13; „Valanak kedeg oth le teweene hat kew vydreke az lydoknak tyztwlatyok zerenth, foghwan mynideny keth awagy harom merteketh.” 136va ~ „erant autem ibi lapideae hydrae sex positae secundum purificationem Iudaeorum capientes singulae metretas binas vel ternas” Jo 2.6. KEDEEGH: „Twdom kedeegh hogy the es te zolgayd megh sem feelytek wr yftent.” 25vb ~ „novi autem quod et tu et servi tui necdum timeatis Dominum Deum” Ex 9.30; „Es fordwlwan az azzonyallathoz, monda Symōnak: Latod ee ez azzonyallatok? Bel yewek te hazadban, vyzet en labaymnak nē adaal: ez kedeegh hñ kenyhwllatafawal moffa megh en labaymat, es hñ hayaywal megh zarazttaa.” 119rb ~ „et conversus ad mulierem dixit Simoni vides hanc mulierem intravi in domum tuam aquam pedibus meis non dedisti haec autem lacrimis rigavit pedes meos et capillis suis tersit.” Lc 7.44. KEDEGLEN: „Zyl kedeglen ffyat, es hyvod hw newet Jefufnak, mert hw ydwezőjty az hw nepeet mynden byneyből.” 86rb ~ „pariet autem filium et vocabis nomen eius Iesum ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum” Mt 1.21. KEDYGH: „Te kedygh alamyfnat tewen, ne thwga te balod, myt akar tenny te yogod” 88ra ~ „te autem faciente elemosynam nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua” Mt 6.3. KEDYGLEN: „Halwan kedyglen hog Arkelaus vralkodnek Judeaban hw attyanak herodefnak hel” ette, meg feelmek atthwl hazayaban ywny. Es angyaly yntef myat almban teree galileanak tartomanyban.” 86va ~ „audiens autem quod Archelaus regnaret in Iudaea pro Herode patre suo timuit illo ire et admonitus in somnis secessit in partes Galilaeae” Mt 2.22.

⁴⁶ Példának okáért ilyen helyek: „Ha kedegh vala meely lelek twdathlanfagnak myatta veeth-kőzendyk wr yfennek hagyomafa ellen” 37ra ~ „quod si peccaverit anima per ignorantiam de populo terrae ut faciat quicquam ex his quae Domini lege prohibentur atque delinquant” Lev 4.27; „Megh hallaa kedeg azt az kananeof, Arad varafnak kyrall” a, ky deel felől lakozyk vala, hogy kanaannak feldeere kywe yewth vona Izrael.” 57ra ~ „audivitque Chananeus rex Arad qui habitabat ad meridiem in terra Chanaan venisse filios Israel” Num 33.40; „Heted eztendőben kedyglen boczanatod [sic!] teegy” 64rb ~ „septimo anno facies remissionem” Deut 15.1; „Akkoron kedyglen bel tellyefedeek vrnak mondafa Jeremyaf pphanak zaya atal mondwan:” 86va ~ „tunc adimpletum est quod dictum est per Hieremiam prophetam dicentem” Mt 2.17.

köthetjük. Fővariánsnak a *kedegh* alakot tekinthetjük (719 előfordulás). Ez a változat uralkodik Mózes első könyvében, Lukács és János evangéliumában, az Apostolok cselekedeteiben, Pál apostolnak a zsidókhoz írott levelében és a katolikus levelekben. A Jelenések könyvének és a Számok könyvének az elején is ez a variáns a leggyakoribb, de a 48^v levél után ritkulnak az előfordulások, a 188^r levél után pedig meg is szűnnek. A diagramból az is kitűnik, hogy a fővariáns helyét a néma *h* nélkül írt *kedeg* szóalak veszi át Máté, Márk és részben Lukács evangéliumában; ugyanígy hiányzik a kettőzött *e*-s változat. Ez a két *e*-vel írt variáns a *kedeegh*, amely keveredik a többi írásmóddal, de az első három evangéliumban csak elvétve fordul elő. Ennek oka, hogy – mint már tapasztaltuk – az evangéliumok fordítói és recenzensei nem kedvelték a duplázott *e*-t, ez az elutasítás vonatkozik a szóvégi néma *h*-ra is.⁴⁷

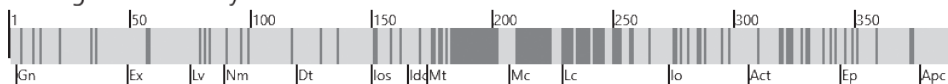
3.3

"kedegh" - Jordánszky-kódex

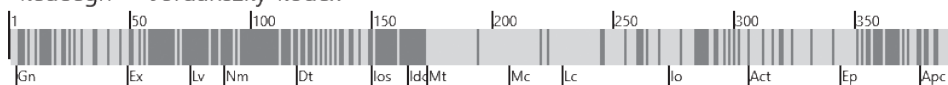
3.4

"kedeg" - Jordánszky-kódex

3.5

"kedeegh" - Jordánszky-kódex

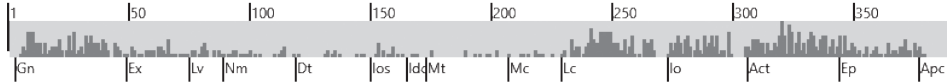
A variánsok eloszlása – itt elsősorban a *kedegh* és a *kedeegh* eloszlását hasonlítjuk össze – mutatja, hogy miként jut túlsúlyba a *kedeegh* forma a katolikus levelekben és a Jelenések könyvében, majd szaporodik meg a használata Mózes második könyvétől kezdve az evangéliumokig. Az evangéliumok közül a keveredés főként János evangéliumát érinti, de ott sem jut túlsúlyba a *kedeegh* használata. Érdeemes ismét figyelni rá, hogy a *kedeegh* konjunktio az evangéliumok passzióiban nem fordul elő.

⁴⁷ A néma *h* jellegzetes használatáról az evangéliumi fordításokban a későbbiekben lesz szó.

A diagramok még egy következtetésre adnak módot. Az, ami korábban sejtés volt, egyre inkább gyanúvá válik, a Lukács-evangélium végét, és a János-evangéliumot más fordította, mint a Mátét és Márkot.

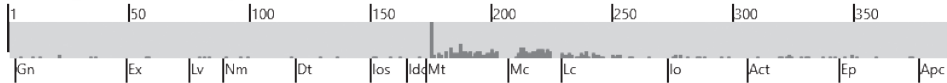
3.3 b

"kedeegh" - Jordánszky-kódex

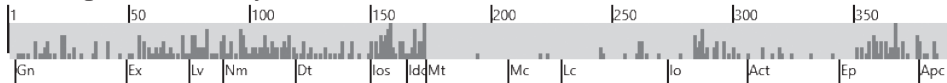
3.4 b

"kedeeg" - Jordánszky-kódex

3.5 b

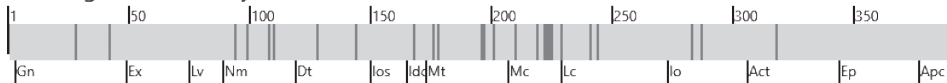
"kedeegh" - Jordánszky-kódex

Az előzőkhöz képest a másik alvariáns a *kedeeg* viszonylag ritkán (30 előfordulás) szerepel a fordításokban.

3.6

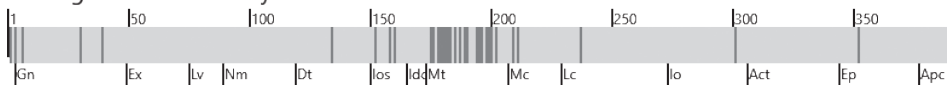
"kedeeg" - Jordánszky-kódex

A konjunktio hosszabb változata a *kedeglen* csak Máté evangéliumában gyakori, azonban a passió kezdetén eltűnik az evangélium fordításából:

3.7

"kedeglen" - Jordánszky-kódex

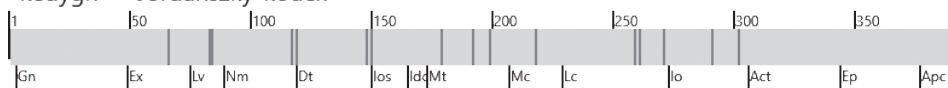

A *kedeglen* ezen kívül – és ezt érdemes megjegyezni – más variánssal nem keveredve, feltűnik Szent Jeromos Mózes könyveihez írt előszavának fordításában. A jelenség azonos fordítóra utal, de ez már egy későbbi dolgozat tárgya.

A *kedeg* konjunkció *i*-vel ejtett variánsának szóvégi *-h*-val kiegészített változata sporadikusan az egész korpuszban jelen van, csupán az Apostolok cselekedeteinek, a leveleknek, a Jelenések könyvének, Mózes első könyvének, József, valamint a Bírák könyvének fordításából hiányzik. Ezek a hiányok többé-kevésbé megfelelnek a korábbi struktúrának is.

3.8

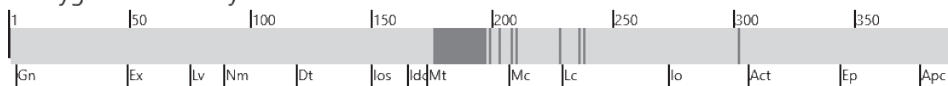
"kedygh" - Jordánszky-kódex

A következőkben az előbbieknél sokkal fontosabb szerepet kap a *kedyg* és a *kedyglen* változat. A szóvégi néma *-h* nélküli variáns mint hangjelölési sajátosság, akárcsak eddig, az evangéliumokra jellemző, azonban ez a variáns Máté evangéliumát kivéve csupán elvétve fordul elő.

3.9

"kedyg" - Jordánszky-kódex

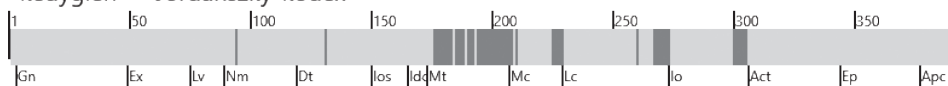

Máté evangéliumában a *kedeg*, a *kedeglen* és a *kedyg* konjunkcióhoz a kötőszó egy újabb variánsa társul a *kedyglen*. A konjunkciók párhuzamosan vannak jelen (a *kedyg* 70-szer, a *kedyglen* 87-szer) az *e*-vel hangzó kötőszavak mellett. Igen fontos azonban felfigyelnünk rá, hogy a *kedyg* konjunkció használata Máté evangéliumának passióelbeszélése kezdetén (99^r) szinte teljesen megszakad, onnan csak egy további előfordulása van (100^r); ez akár a scriptor elkalandozó figyelmének, tévesztésnek is betudható.

Az előzőknél is lényegesebb azonban, hogy a két konjunkció közül a *kedyglen* a Máté-evangéliumbéli előfordulása mellett mind a négy evangélium passiójában és a rájuk következő – a feltámadásról szóló fejezetben – egyeduralkodóvá válik:

3.10

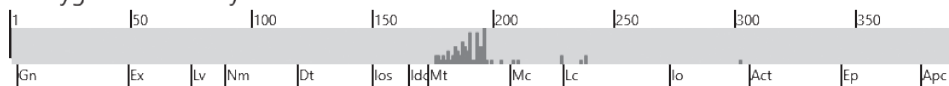
"kedyglen" - Jordánszky-kódex

A Máté-evangéliumban látott keveredésre, hogy a passió kezdetéig, azaz a 26. fejezetig párhuzamosan jelen van benne a *kedeg* (103), a *kedeglen* (40), a *kedyg* (70) és a *kedyglen* (55) konjunkció, nehéz más magyarázatot találni, mint azt, hogy az evangélium fordítójának, pontosabban recenzensének rendelkezésére állt egy korábbi magyar szöveg, azt dolgozta át meglehetősen következtelenül, amint az a szó eloszlásának diagramjain is látszik:

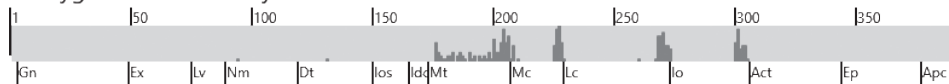
3.9 b

"kedyg " - Jordánszky-kódex

3.10 b

"kedyglen " - Jordánszky-kódex

Az átdolgozás önmagában nem magyarázza meg azt az anomáliát, hogy az evangéliumok passiófordításában új stilisztikai elemként egy addig nem használt konjunkció, a *kedyglen* jelent meg.

Nem írja felül állításomat a kötőszó elszigetelt használatáról az sem, hogy Márk evangéliumának kezdetén többször feltűnik a *kedyglen* konjunkció, majd pedig a passió kezdetéig elmarad. A scriptort a lendület vitte tovább, a gyakran ismétlődő konjunkciót feltehetően hasonló alakok helyett írta le. Ez a megtanult fordulatról való leszokási folyamat magyarázza a Lukács és János evangéliumának elején lévő – ritka – előfordulásokat is.

Hangjelölési eltérések a különböző szakaszokban

A hangjelölés egy anomáliája szintén mutatja a passióelbeszélések különállását.

Magyar nyelvű kódexekben rendszeres, hogy a szó végén a *t*- és a *g*-betűt egy néma *h* követi. A *Jordánszky-kódex*ben a szóvégi néma *h* előfordulása szövegegyeségenként – és valószínűleg a fordító hangjelölési szokásainak megfelelően – hol sűrűbb, hol ritkább. Az evangéliumfordításokban a szó végi néma *h* szinte teljesen eltűnik, de ugyanezt figyelhetjük meg a passióknál is.

A *Jordánszky-kódex* passiófordításaiban⁴⁸ viszonylag kevés szóvégi néma *h*-t találunk. A *-th* előfordulása Lukács és János evangéliumaiban nő meg, miközben a szóvégeken a *h* nélküli *-t* mennyisége egyáltalán nem csökken:

-th	-t
Mt P 99 ^v –101 ^v 2,5 levél Össz.: 32 találat Levelenkénti átlag 12,8	Mt P Mt 99 ^v –101 ^v 2,5 levél Össz.: 279 találat Levelenkénti átlag 111,6
Mk P 111 ^r –113 ^r 2,1 levél Össz.: 26 találat Levelenkénti átlag 12,3	Mk P 111 ^r –113 ^r 2,1 levél Össz.: 255 találat Levelenkénti átlag 121,4
Lk P 132 ^r –135 ^v 3 levél Össz.: 115 találat Levelenkénti átlag 38,3	Lk P 132 ^r –135 ^v 3 levél Össz.: 249 találat Levelenkénti átlag 83
Jn P 145 ^v –151 ^v 5,5 levél Össz.: 217 találat Levelenkénti átlag 39,4	Jn P 145 ^v –151 ^v 5,5 levél Össz.: 641 találat Levelenkénti átlag 116,5

Az evangéliumokban az előzőkhöz képest viszont már másképpen aránylik a *-th* és a *-t* előfordulása:

-th	-t
Mt 86 ^r –99 ^r 13,5 levél Össz.:106 találat Levelenkénti átlag 7,8	Mt 86 ^r –99 ^r 13,5 levél Össz.:1737 találat Levelenkénti átlag 128,6
Mk 102 ^r –110 ^v 8,9 levél Össz.: 63 találat Levelenkénti átlag 7,1	Mk 102 ^r –110 ^v 8,9 levél Össz.:1156 találat Levelenkénti átlag 129,8
Lk 113 ^r –132 ^r 19,25 levél Össz.: 461 találat Levelenkénti átlag 19,5	Lk 113 ^r –132 ^r 19,25 levél Össz.:1598 találat Levelenkénti átlag 83
Jn 135 ^v –146 ^r 10,25 levél Össz.: 217 találat Levelenkénti átlag 21,2	Jn 135 ^v –146 ^r 10,25 levél Össz.: 587 találat Levelenkénti átlag 57,3

A szóvégi néma *h* előfordulása az evangéliumfordításokban sporadikus.⁴⁹ Lukács és János evangéliumában a másik két evangélium fordításához képest azonban szinte drámai emelkedést tapasztalunk a *-th*-k előfordulásának számában, ugyanakkor János evangéliumának fordításában a szóvégi néma *h* nélküli *-t*-k száma felére csökken. A passiókban és az evangéliumokban előforduló szóvégi *-th*-k átlagának eltérése csak látszólag alacsony, párba állítva azonban már jól látszik a szinte kétszeres különbség: Mt ev 7,8 ~ Mt P 12,8;

Mk ev 7,1 ~ Mk P 12,3; Lk ev 19,5 ~ Lk P 38,3; Jn ev 21,2 ~ Jn P 39,4. Ekko-ra szóródás azonos fordító esetében valószínűtlen.

Ugyanakkor nyilvánvalónak látszik, hogy a Lukács evangéliuma egy részét és János evangéliumát ugyan hasonló hangjelölést alkalmazó, de más írássajátságokkal jellemezhető ember fordította, mint a másik két evangéliumot, de az is kitűnik,

⁴⁸ Passiókat Mt 26,1–27,66; Mk 14,1–15,46; Lk 22,1–23,53; Jn 18,1–19,42 szakaszokat tekintik. A magyar fordítás ennél bővebb, nemcsak a kereszthalált mondja el, hanem a feltámadást is: Mt 16., Mk 16., Lk 24. és Jn 20–21. fejezet.

⁴⁹ A táblázatban szereplő adatok nem tartalmazzák a passiókban lévő előfordulásokat.

hogy a passiófordítás – itt most csak a szóvégi *-t*-k előfordulására utalok – nem az ő tollából származik.

Az evangélium- és a passiófordítások hangjelölésének különbsége akkor lesz igazán szembetűnő, ha a kódex többi szövegrészein is elvégezzük az elemzést. A kontrollcsoportban a szóvégi *-th* és *-t* aránya kiegyensúlyozottabb, az előfordulások száma néha szinte azonos, a kilengések más-más fordítót jeleznek.

-th	-t
10 ^r –25 ^v 16 levél Össz.: 705 találat Levelenkénti átlag 47	10 ^r –25 ^v 16 levél Össz.: 948 találat Levelenkénti átlag 59,2
26 ^r –39 ^v 13 levél Össz.: 1008 találat Levelenkénti átlag 77,5	26 ^r –39 ^v 13 levél Össz.: 687 találat Levelenkénti átlag 52,8
40 ^r –49 ^v 10 levél Össz.: 774 találat Levelenkénti átlag 77,4	40 ^r –49 ^v 10 levél Össz.: 496 találat Levelenkénti átlag 49,6
70 ^r –84 ^{v*} 15 levél Össz.: 671 találat Levelenkénti átlag 44,7	70 ^r –84 ^{v*} 15 levél Össz.: 1100 találat Levelenkénti átlag 73,3
152 ^r –169 ^{v**} 18 levél Össz.: 602 találat Levelenkénti átlag 33,4	152 ^r –169 ^{v**} 18 levél Össz.: 1575 találat Levelenkénti átlag 87,5

* Ebben benne van a *Bírák könyve* valamint *Jósúé könyve*.

** *Apostolok cselekedetei*

A *Jordánszky-kódex* kontrollként ide idézett részleteiben teljesen más arányok mutatkoznak a szóvégi *-th* és *-h* használatában, mint az evangéliumok teljes szövegeiben. A passió- és az evangéliumfordítások közel azonos arányszámai arra engednek következtetni, hogy a fordítók ugyanazt a hangjelölési hagyományt követték, de a mindennapi gyakorlatban már eltértek egymástól.

Eredeti problémánk, a passiót elbeszélő fejezetekben mutatkozó eltérések megértéséhez magában a *Jordánszky-kódex*ben találunk útmutatást. A négy evangéliumnak azokon a helyein, ahol a *kedyglen* megjelenik, ott új fejezettel a passió is elkezdődik. Máté evangéliumában a 16. fejezet kezdeténél – a kódex 99^v levelén – egy rubrummal írt szó maradványa látszik: *assio* – a könyvkötő gyaluja levágta a P betűt. A többi evangéliumban a passiók kezdeténél rubrummal készült címközlés egészíti ki a fejezetszámozást: Márknál *Passio* (110v), Lukácsnál *Passio el kezdetik* (132r) és Jánosnál *Pasio Weegh vaczora* (145v); két utóbbinál rubrumozott élőfej került a szöveg fölé. Ezek a bejegyzések és az élőfejek – *Passio*, illetőleg *Weegh vaczora* és *Passio* – nemcsak kiemelték a szakasz jelentőségét, hanem a szenvedéstörténet leírásának gyors megtalálását is lehetővé tették, ami megkönnyítette a kódex használatát.

A Máté-evangéliumon kívül csupán a passiókban jelen lévő *kedyglen* kötőszónak a csak ezekre a szövegszakaszokra korlátozódó használata két dolgot sugall. Az egyik az, hogy az evangéliumok fordításán dolgozók nem voltak azonosak a passiók fordítóival. Elképzelhető, hogy a passiófordításokat a valószínűleg átdolgozott szövegű Máté-evangélium fordítója készítette, de akkor a passiókban

szerepelnének azok a kötőszavak is, amelyeket ott megtalálunk, márpedig ezeknek nyomát sem látjuk.

Valószínűbb egy másik magyarázat. A passiók valamivel korábban készült, önállóan használt, és már bevált szövegét átemelték és egyszerűen beillesztették az evangéliumok újonnan készült fordításaiba. Ezzel az új fordítások közé olyan stilisztikai elemek kerültek, amelyek a korpuszban máshol nem szerepelnek. A passiók önállóságát a rubrummal írt címek és az élőfejek is hangsúlyozzák.

Népnyelvű passiófordítások

Valamiféle népnyelvű passiószöveggel – mint az egyházi év legfontosabb ünnepeére szánt paraliturgikus olvasmánnyal – a Magyar Királyság a legtöbb másod- és harmadrendiszerzetesi közössége rendelkezhetett, de még az is felvethető, hogy a férfiak laikus testvéreinek is készítettek anyanyelvű olvasmányokat. A Krisztus mártíriumát elbeszélő szövegek azonban nem bibliafordítások, hanem az evangéliumok passiószövegei alapján összeállított, gyakran Mária-siralommal átszőtt feldolgozások. Ezeknek a devóciós passióknak részben a női kolostorok sürgető olvasmányigényét kellett kiszolgálniuk; a *Nádor-kódex* (1508 körül) például annak a passiónak a részben befejezett fogalmazványát őrizte meg (72^r:1–154^r:10), amelynek szerzői tisztázatat, azaz a redakció másolatát a korábbi *Winkler-kódex* (1506) tartalmazza (69^r:1–117^v:16).⁵⁰ Az *Érsekújvári kódex* passiójának írója a címközlésében az állítja, hogy Máté evangéliumát fordítja (*Passio Domini nostri Iesu Christi secundum Matthaeum*, 39ra–50vb), miközben evangéliumharmonióra hasonlító módszerrel több evangéliumból és forrásból dolgozott.⁵¹ Ezeknél kevesebb joggal, a fogalmakat összemosva állítja a szakirodalom néhány prédikációról, elmélkedésről és imádságról, hogy az passió.⁵²

A ránk maradt, 16. század eleji magyar kódexek alapján úgy tűnik, hogy nincs létjogosultsága a korábbi önálló passiófordítás átemeléséről szóló elméletnek, legalábbis nem találjuk az evangéliumok passióinak önálló népnyelvű fordítását, eszerint a 'pia exercitia' során a laikusok beérték devóciós passiókkal. A magyar

⁵⁰ LÁZS Sándor, *A Passio domini nostri Iesu Christi a Nádor- és a Winkler-kódexben* = LÁZS 2023, i. m. 376–411.

⁵¹ LÁZS 2016, i. m. 352 skk.

⁵² PUSZTAI István a *Weszprémi-kódex* kiadásának előszavában (*Weszprémi-kódex, XVI. század első negyede, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*, Bp., 1988 [RMK, 8], 15) sorolja fel, hogy szerinte mely magyar kódexek tartalmaznak passiókat. Passiónak tartja Mária és Szent Anzelm dialógusát Krisztus kínszenvedéséről (*Apor-kódex*, 199–228, Pusztai-nál 157–186), a *Döbrentei-kódex* elmélkedését (1^r–7^r), valamint a *Debreceni* (305–326) és a *Lobkowitz-kódex* (153–174) BONAVENTURA *De perfectione vitae ad sorores* VI. fejezetének fordítását, a *Vitkovics-kódex* óra ájtatosságát (73–103). Ezeknél több joggal nevezhető passiónak a *Weszprémi-kódex* olvasmányprédikációja, amely a kötelező elemek kötelékében – thema, divisiók és felsorolások – egy Mária-siralmat is felhasználva mondja el Krisztus szenvedését (1^r–56^v). A *Weszprémi-kódex*ből egy bejegyzés szerint (28^r) nagycsüdtörtők este olvastak föl egy klarissza közösség előtt.

nyelvű írásbeliség több tekintetben követte a külföldi gyakorlatot, érdemes tehát megvizsgálni, mit találunk a német nyelvterületen.

Egy, ma Rostockban lévő imakönyvet a hildesheimi Lüchtenhofhoz kötnek.⁵³ A 15. század közepén alapított kolostorban a közös élet testvérei (*Fratres Vitae Communis*) működtek. A 'devotio moderna' szellemében készült kéziratban nem a szentírás passiófordítását, hanem *Krisztus életét és szenvedéseit* írták le 1470-ben; ebben az esetben a magánajtatosság állt a középpontban.

Néhány 15. és 16. század eleji német nyelvű világi kódex – többnyire imakönyvek – a devóciós passiók mellett őrzi az evangéliumokból kiemelt és így önálló szöveggé vált passiók fordításait is.⁵⁴ A fordítások többnyire pontosak, de találhatók bennük magyarázatok, idegen elemek is.⁵⁵ A könyvek – már csak méretük miatt is – sem másod-, sem harmadrendi közösségké nem lehettek, közösségi felolvasásra nem voltak alkalmasak, nincs is erre utaló jelzés bennük. Tulajdonosai többnyire magánszemélyek, feltehetően patríciuscsaládok tagjai voltak.

Ismerünk azonban két német nyelvű kéziratot, amelyek egy közösséghez, a müncheni Pütrich patríciuscsalád alapította beginaházhoz (Pütrich-Seelhaus) köthetőek. A ferences harmadrendi nővérek házának e két népnyelvű kódexe a

⁵³ ROSTOCK, Universitätsbibliothek, Mss. theol. 38. Leírása: HEYDECK, Kurt, *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Rostock*, (Kataloge der Universitätsbibliothek Rostock, 1), Wiesbaden, 2001, 215–223.

A fenti kéziratok passiószövegeiről: KLEMMT, Rolf, *Eine mittelhochdeutsche Evangeliensynopse der Passion Christi, Untersuchung und Text*, Diss. Heidelberg, 1964.

⁵⁴ BERLIN, Staatsbibliothek: mgo 396; mgo 495; mgo 502. Leírásuk: DEGERING, Hermann, *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preußischen Staatsbibliothek*, III. Die Handschriften in Oktavformat und Register zu Band I–III, Leipzig, 1932 (Mitteilungen aus der Preußischen Staatsbibliothek, IX), (Reprint Graz 1970), 136–139, 162, 167.

HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek: Cod. theol. 2009c, 1^r–42^v (14. sz. közepe!); Cod. theol. 2088c, 209^r–302^v. Leírásuk: KRÜGER, Nilüfer, *Die theologischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*, Bd. 3: Quarthandschriften und kleinere Formate (Cod. theol. 1751–2228) (Katalog der Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg II,3), Stuttgart 1993, 112–114, 184, 187–190. Lit.: LÜDTKE, Willy, *Evangelientexte, besonders aus Harmonien = Festschrift Hans Vollmer zu seinem 70. Geburtstag*, Potsdam, 1941 (Bibel und deutsche Kultur, XI), 320–363, 342. NEMES, Balázs J., *Dis buch ist iohannes schedelin: Die Handschriften eines Colmarer Bürgers aus der Mitte des 15. Jahrhunderts und ihre Verflechtungen mit dem Literaturangebot der Dominikanerobservanz*, in *Kulturtopographie des deutschsprachigen Südwestens im späteren Mittelalter: Studien und Texte*, hg. von Barbara Fleith und René Wetzel (Kulturtopographie des alemannischen Raums, 1), Berlin, New York, 2009, 157–214, 179, 182, 195, 197. <https://doi.org/10.1515/9783484971080.157>

⁵⁵ VOLLMER, Hans, *Passionen als Teilübersetzung der Evangelien*, in *Ein Reisebericht aus ostmärkischen und anderen Bibliotheken*, ..., Herausgegeben in Gemeinschaft mit Kurt Beckey und Siegfried Miers von Hans Vollmer, Potsdam, 1940, Bibel und deutsche Kultur - Veröffentlichungen des Bibel-Archivs in Hamburg X. Neue Folge der „Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde des Mittelalters“.

négy evangélium passiójának önálló fordítását tartalmazza.⁵⁶ Egy Lübeckben őrzött imakönyvben – hiába szánták magánajtatosságra – szintén az evangéliumok passióinak fordítását olvashatjuk.⁵⁷

Számunkra – tekintve, hogy a *Jordánszky-kódex* nagy valószínűséggel apácának készült – az előzőknél fontosabb egy kolostori analógia az ismeretlen és elveszett magyar passióhoz. A központilag irányított domonkos szerzetesek által szigorúan felügyelt nürnbergi domonkos nővérek Szent Katalin kolostorának könyvtára rendelkezett olyan kódexszel, amelyben a négy evangéliumból kiemelt passiók fordítása önállóan szerepel. A passió a Cent. IV, 33 jelzetű kézirat harmadik részében nagyjólti és húsvéti liturgikus szövegek (lekcionárium és temporale) között (260ra–281rb) olvasható.⁵⁸ A 15. század második negyedében készült kódex eredeti – még a domonkos nővérek által adott – jelzete (E II) nem szerepel az olvasandó könyvek jegyzékekben,⁵⁹ ezek szerint közösségi felolvasásra ezt a kéziratot nem használták.⁶⁰

A nővérek a nagyheti felolvasásokon a devóciós passióelbeszélések mellett⁶¹ az előírt napokon – virágvasárnap Máté szerint, a nagyhét keddjén Márk szerint,

⁵⁶ MÜNCHEN, Staatsbibliothek, Cgm 4477, 260^r–321^v; Cgm 4478, 246^r–288^v, leírásuk: SCHNEIDER, Karin, *Die deutschen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Die mittelalterlichen Handschriften aus Cgm 4001–5247*, (Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis, V,7), Wiesbaden, 1996, 140–142, 143–144; SEPP, Florian, WAGNER, Bettina und KELLNER, Stephan, *Handschriften und Inkunabeln aus süddeutschen Frauenklöstern in der Bayerischen Staatsbibliothek München = Nonnen, Kanonissen und Mystikerinnen, Religiöse Frauengemeinschaften in Süddeutschland*, Beiträge zur interdisziplinären Tagung vom 21. bis 23. September 2005 in Frauenchiemsee, hg. von Eva Schlotheuber, Helmut Flachenecker und Ingrid Gardill Göttingen, 2008 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 235; Studien zur Germania Sacra, 31), 317–372, 353.

⁵⁷ LÜBECK, Stadtbibliothek, Ms. theol. germ. 8° 33, 223^r–270^v; Ms. theol. germ. 8° 45; Ms. theol. germ. 8° 61. Leírásuk: HAGEN, Paul, *Die deutschen theologischen Handschriften der Lübeckischen Stadtbibliothek*, Lübeck, 1922 (Veröffentlichungen der Stadtbibliothek der freien und Hansestadt Lübeck 1,2), 22–23, 31, 49. https://digital-stadtbibliothek.luebeck.de/viewer!/image/Mstheolgerm833/29/LOG_0000/ (letöltve: 2024. augusztus 15.)

⁵⁸ SCHNEIDER, Karin, *Die deutschen mittelalterlichen Handschriften*, Beschreibung des Buchschmucks Heinz Zirnbauer. Wiesbaden, Harrassowitz, 1965 (*Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg*, 1), 27 *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg*, 1–32, 32.

⁵⁹ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, III/III, Bistum Augsburg, Eichstätt, Bamberg, bearbeitet von Paul Ruf, München, 1932, 650–670; *Die Bibliothek des Klosters St. Katharina zu Nürnberg: Synoptische Darstellung der Bücherverzeichnisse*, I–II, Hg. Antje Wiling, Berlin, Akademie Verlag, 2012.

⁶⁰ SCHNEIDER, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg*, 133–134.

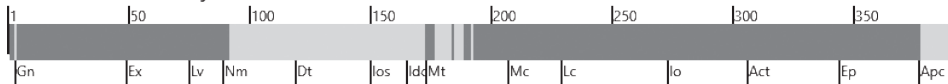
⁶¹ A domonkos nővérek nagyheti passióolvasmányai bőségesek voltak, nem bibliafordítások, hanem devóciós szövegek. Gregorius Valder passióelbeszélésének kolofonja jól mutatja, mit kellett a mártírium ecsetelése mellett tartalmazniuk a 15. század közepén a passiószövegeknek: „End ist des text von dem leidenn Xpi ordnleich nach innhalten der vir ewangelisten mit intrag vnd deuttung der lerer. Benedictus deus et pia mater eius. Explicit per manus frater Georgii Valder ordinis predicatorum.” (Itt végződik Krisztus szenvedéséről szóló textus a négy evangélista rendje szerint el-

szerdáján Lukács szerint, nagypénteken János szerint – hallgatták meg német nyelven az evangéliumok passiótörténeteit. Talán az ünnepélyesség és a hitelesség kedvéért a passiót nem a már említett kódexből olvasták föl, hanem – az olvasmányjegyzék nyomán – a kolostorban másolt, háromkötetes, díszes bibliából,⁶² amelynek újtestamentumi része 1443-ban készült el.

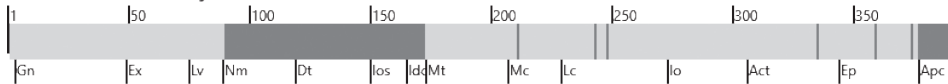
Összegzés

Könnyen áttekinthető struktúrát kaptunk az 1.1, 1.2, 2.4, és a 3.2 diagramon:

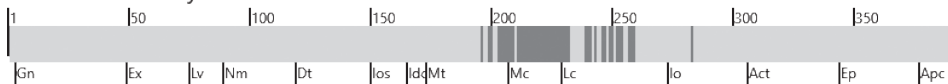
"h^w" - Jordánszky-kódex

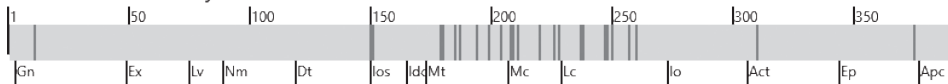
"ew" - Jordánszky-kódex

"a'" - Jordánszky-kódex

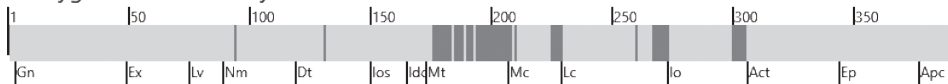

"ees" - Jordánszky-kódex

Ezt színesítette a 3.10-es diagram:

"kedyglen" - Jordánszky-kódex

mondva, betoldásokkal és az atyák magyarázatával). Idézi: SCHNEIDER, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg*, 134. Valder szerepéről a kolostori reformban: SPIELVOGEL, Eva, *Georg Falder-Pistoris. Reformator österreichischer und süddeutscher Dominikanerklöster des 15. Jahrhunderts* = *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 83(1975), 325–351.

⁶² Eredeti jelzet: A X, mai jelzet Cod. Cent. III, 43. Leírása: SCHNEIDER, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg*, 7–8; WILLING (Hg.), *Die Bibliothek des Klosters St. Katharina zu Nürnberg: Synoptische Darstellung*, I. 70–71. A nagyheti felolvasásáról: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge*, III/III, 657–688.

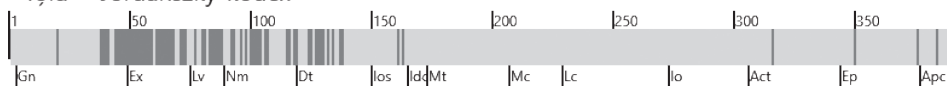
A diagramokról leolvasható, hogy 1516-ban a fordítás munkáját az evangéliumok elé írt előszótól egészen a levelek végéig ugyanazok az emberek, még pontosabban egy olyan 3-4 tagú csoport végezte, amelynek nyelvhasználati szokásai közel azonosak voltak. Az általam a munka összefogójának tartott ember szerkesztette és fordította Szent Jeromos levelét 1519-ben, néhány jel alapján ő kezdhette a Pentateuchus fordítását, amit aztán azok a társai vettek át tőle, akikkel az evangéliumokon dolgozott; ők fejezték be Mózes első három könyvét.

A munka másik szereplője az lehetett, aki a Jelenések könyvét ültette át magyarra, ő dolgozott József és a Bírak könyvén, valamint feltehetőleg Mózes negyedik és ötödik könyvének fordításában is közreműködött.

Ez azonban csak a durva struktúra, amely további kisebb egységekre tagolódik. Itt van mindjárt az ószövetségi szakasz elején egy furcsa jelenség, a *föld* szó két alakban való használata és toldalékolása (*felden*, *feldön*):

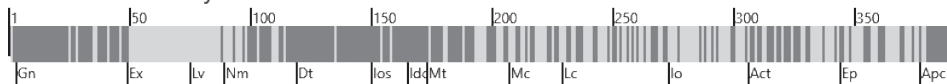
4.1

" föld" - Jordánszky-kódex

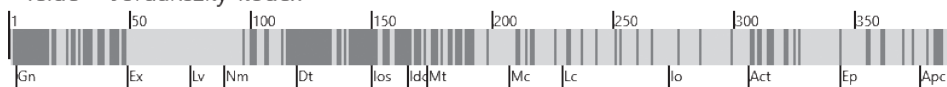
4.2

" feld" - Jordánszky-kódex

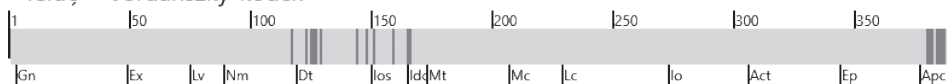
4.3

" felde" - Jordánszky-kódex

4.4

" feldő" - Jordánszky-kódex

Itt ismét kirajzolódik az a struktúra, amely azt mutatja, hogy azonos a fordítója a Jelenések, valamint József és a Bírak könyvének, de erős a gyanú, hogy ez a fordító részt vehetett a Számok és a Második Törvénykönyv magyarra való átültetésében is.

Az alapstruktúrából jól kitetszik, hogy a *Jordánszky-kódex* magyarra átültetett evangéliumai sok tekintetben különálló fordítási egységeket képeznek. Az evangéliumok részletes elemzésére itt nincs hely. A szinonimák és a szakkifejezések, a kötőszavak használata alapján az körvonalazódik, hogy Máté evangéliumának volt korábbi magyar szövege, ezt vették át és recenzeálták. Átdolgozója az lehetett, aki az evangéliumokhoz az előszót írta. Részben átvétel volt Márk és Lukács evangéliuma is, amelyet szintén átdolgozhattak, viszont János evangéliumát – a passió kivételével – újonnan fordították.

A húsvéti ünnepkör kiemelkedő szövegei a Krisztus szenvedését bemutató passiók mellett az evangéliumok feltámadást elbeszélő fejezetei voltak. Ezeket már korábban lefordították, valószínűleg használták is különböző paraliturgikus alkalmakkor, feltehetően közösségi felolvasásokon. A *Jordánszky-kódex* bibliafordításának passiói ilyen szövegek. A kódex bibliafordításánál nem sokkal korábban készült szöveget praktikus okokból, netán fordítója iránti tiszteletből átvették, valószínűleg keveset alakítottak rajta. Az evangéliumok átvett passiói a visszatérő szóhasználat alapján egyetlen ember munkájának tulajdoníthatóak. Az eredeti fordító feltehetően azonos azzal, aki a korábbi Máté-evangéliumot fordította.

Az átvett magyar szöveget nem ismerjük. Csak olyan lehet, amelyben ismétlődő elem a *kedyglen* kötőszó, vagy valamelyik változata. Azokban a kéziratokban, amelyek esetleges forrásként felvetődtek, ez az alak egyáltalán nem szerepel.

A *Müncheneri kódex* evangéliumainak fordítói egyik változatot sem használták, még a *kedeg* valamelyik változatát sem. A Karthausi Névtelen viszont gyakran, 1038 alkalommal élt a *kedeeeg* konjunkcióval. A hosszabb változat különféle variánsokban van jelen az *Érdy-kódex*ben: *kedeeghlen* összesen tízszer fordul elő az evangéliummagyarázatokban (92^a–138^b) és még kilencszer a későbbiekben, de már különféle szövegegységekben.⁶³

A *kediglen* néhány magyar kódexben, ha nem is karakterisztikus, de gyakori egy-egy szövegben. Ilyen a *Székelyudvarhelyi kódex*ben Peraldus Guilelmus munkájának, a *De eruditione religiosorum*nak a fordítása (162^r–179^r), ebben a *kediglen* kilencszer, a *kegiglen* pedig 29-szer fordul elő. Ugyanígy jellemző a *Nádor-kódex* – és a *Debreceni kódex*ben annak átdolgozásaként megőrzött – Apollónia legendájára a *kedeglen* fordulat.⁶⁴

Ha nem is jártunk sikerrel a forrás megtalálásával, a magyar bibliafordítás története végül gazdagabb lett a passió egy – ugyan elveszett – a 15–16. század fordulóján készült fordításával.

Egy kérdést kell még tisztáznunk, de ez már a fordítókról szól. Nem tudjuk pontosan, melyik apácakolostor volt a kódex tulajdonosa, így a fordítók rendi hovatartozására sem tudunk következtetni. A dolgok természetéből azonban azt kell feltételeznünk, hogy a Vulgátát magyarra átültetők egy viszonylag népes

⁶³ A szó a Karthausi szövegében más variánsokban is szerepel: *kedyghlen* (2×), *kedyglen* (1×), *kediglen* (1×), *kedeglen* (3×), *kegyglen* (1×).

⁶⁴ A két legendáról: Lázcs, *Egy fordítás, egy scriptor, két másolat, két mintapéldány, Szent Apollónia legendája és példája a Nádor- és a Debreceni kódexben* = Lázcs 2023, i. m. 314–332.

konvent tagjai lehettek, amelynek megvolt a gazdasági ereje és szerzeteseinek felkészültsége a munka elvégzésére, és amely hosszabb időre képes volt lemondani a Bibliát tolmácsolók egyéb tevékenységéről.

A fordítást a jelek szerint nem közösen, hanem – hogy gyorsabban elérjék a kitűzött célt –, párhuzamosan készítették. Más volt ez a munkamegosztás, mint harminc évvel később a kolozsvári bibliafordítóké. A *Jordánszky-kódex* bibliafordítóinak munkáját ugyan az evangéliumokhoz prólógust író szerzetes összefoghatta, de nem nyelvi tökéletességet várt el, hanem azt, hogy társai annyit közvejtítsenek, amennyi a hithez szükséges.⁶⁵ Így már érthető, hogy miért nem kért a fordító segítséget a társaitól, amikor az Exodusban (33rb; lásd 15. jegyzet) arról panaszkodik, hogy nem érti a latin szöveget, bátran lemondott két fejezet tolmácsolásáról. A *Jordánszky-kódex* fordítóinak magatartása tehát gyökeresen eltért a reformáció bibliafordítóiétól, akik filológiai akribiával tökéletességre és teljességre törekedtek, közösen fordítottak, héber és latin változatokat vetettek össze.⁶⁶

Lázs, Sándor

Die Leidensgeschichten des Jordánszky-Kodex: über die Übersetzer des Kodex

Der Jordánszky-Kodex enthält die vollständigste ungarische Bibelübersetzung vor der Reformation; er stammt aus den Jahren 1516 und 1519.

Mehr als hundert Jahre lang wurde behauptet, dass der Jordánszky-Kodex von einem einzigen Mönch übersetzt worden sei. Einige Anomalien der Rechtschreibung und Wortbenutzung machten mich darauf aufmerksam, dass der ungarische Text nicht von einem Übersetzer stammen dürfte. Mit einer neuen statistisch-textkritischen Methode gelang es mir zu beweisen, dass der ungarische Text tatsächlich der Zusammenarbeit mehrerer Übersetzer zu verdanken ist. Auch das konnte nachgewiesen werden, dass die vier Passionen nach einer nicht viel älterer Vorlage abgeschrieben worden ist.

Keywords: 16th century, Bible translation, passion, textual criticism, statistical method, Gospel.

⁶⁵ „Ez az ooh tőrweének heeted kenyweenek veeghezety, myneere my ydwelleghwñkre zykzeegh, zent dorottya azzon napyan, ezer ewth zaaz tyzen kylencz eztendewben. 1519.” – olvasható a *Heptateuchus* kolofonjában (84vb).

⁶⁶ „...úgy követtük a zsidó Bibliát, hogy előttünk volt a közdeák Biblia is, előttünk s több deák Bibliák is. Megolvastván ezokáért együnk egyiket, másünk másikat, harmadünk harmadikat, negyedünk negyediket, követtük az igazb és az írás szerint való értelmet.” Gyulai István Mózes öt könyvéhez írt előszavának olvasatát közli ZVARA 2003, i. m. 71–100, 78–79.